
CILJEVI I REZULTATI KULTURNE POLITIKE SR CRNE GORE 1966-1990

Dragutin Papović

The paper deals with the cultural policy in Montenegro which was conducted by the League of Communists of Montenegro during the period from 1966 to 1990. The League of Communists was the governing party and they determined the conceptual, institutional and financial aspects of development of the Montenegrin culture. Among the programme documents adopted during this period the most important was the Platform on Development of the Montenegrin Culture of 1970. This paper analyses the ideological and national goals of the cultural policy as well as the alternative cultural phenomena. We focused on the development of cultural institutions and analysed the manner of culture management and financing.

Preloman događaj u socijalističkoj Jugoslaviji dogodio se na Brionskom plenumu 1966. godine. Tada je poražen Aleksandar Ranković, šef Unutrašnje državne bezbjednosti (UDB), potpredsjednik SFRJ i predvodnik centralističkih i unitarističkih snaga. To je uticalo na promjene u državnom karakteru Jugoslavije. Do Brionskog plenuma Jugoslavija se, dominantno, razvijala kao centralistička federacija. Od Brionskog plenuma Jugoslavija je ušla u proces decentralizacije i davanja većih prava republikama i pokrajinama.

Ustavni amandmani u periodu 1968-1971. godine dali su republikama i autonomnim pokrajinama veći stepen samostalnosti u unutrašnjim pitanjima, uključujući i kreiranje kulturne

politike. Na tome su u Crnoj Gori radili, prije svih, Savez komunistički (SK) Crne Gore, Socijalistički savez radnog naroda (SSRN) Crne Gore i Republički sekretarijat za obrazovanje, kulturu i nauku. SK Crne Gore je definisao glavni pravac kulturne politike, dok je Republički sekretarijat za obrazovanje, kulturu i nauku bio realizator te politike, i brinuo se isključivo o organizacionim pitanjima. Partija je bila idejni pokretač, a republički ograni izvršio odluku.

Počeci nove kulturne politike u Crnoj Gori proklamovani su na Petom kongresu SSRN Crne Gore u martu 1966. godine. U Zaključcima o zadacima u kulturi navedeno je da će se SSRN Crne Gore zalagati za punu afirmaciju nacionalne kulture, svih vidova umjetničkog i kulturnog stvaralaštva, za stalno jačanje i afirmaciju istinskih kulturnih vrijednosti i za prožimanje sa kulturama ostalih naroda u cilju zajedničkog kulturnog napretka.¹ Navedeno je da treba izbjegavati sve oblike lokalne, plemenske, bratstveničke i provincijalne ograničenosti, i da se treba boriti protiv svih pojava koje prošlost i kulturu koriste za plasiranje nacionalizma.

O nacionalnom obilježju crnogorske kulture prvi put se raspravljalo na Simpozijumu o crnogorskoj kulturi i putevima njenog razvoja, koji je održan 29. i 30. januara 1968. godine u Titogradu, uz učešće brojnih intelektualaca.² Simpozijum je organizovala Kulturno-prosvjetna zajednica Crne Gore. To je

¹ „Zaključci o zadacima u kulturi“, *Prosvjetni rad*, broj 6-7, 15. III i 1. IV 1966, str. 8.

² *Pobjeda*, 1. II 1968, str. 1. O crnogorskoj kulturi i naciji su raspravljali: dr Dimitrije Vujović, Olga Perović, Vidak Vujačić, Vuko Pavićević, Vukašin Mićunović, Milo Kralj, dr Đoko Pejović, Slavko Mijušković, Milorad Stojović, Radoslav Rotković, Branko Prnjat, Miladin Perović, Mihailo Brajović, Čedo Vuković, Slobodan Vujačić, Janko Đonović, Novak Kilibarda, Svetozar Piletić, dr Pavle Mijović, Radoje Radojević, Miloje Petrović, Đerđ Dokaj, Pavle Radosinović, Radivoje Šuković, Milika Pavlović, Radule

bio prvi simpozijum te vrste u istoriji Crne Gore. Glavni referat je pročitao Veselin Đuranović, sekretar Izvršnog komiteta Centralnog komiteta (CK) SK Crne Gore (u tom periodu najviši partijski funkcioner u Republici), i objasnio osnovne pravce kulturne politike SK Crne Gore.³ Đuranović je naveo da crnogorski narod ima svoju Republiku (društveno-političku socijalističku zajednicu) koju je stvorio tokom nacionalno-oslobodilačke borbe i socijalističke revolucije, i koja mu je omogućila da svoje nacionalno pitanje riješi na bazi nacionalne samostalnosti i ravnopravnosti u okviru socijalističke Jugoslavije. To je bila osnova na kojoj je trebalo izgrađivati crnogorsku nacionalnu i kulturnu posebnost.

U okviru pitanja individualnosti crnogorske kulture i kritičkog proučavanja prošlosti crnogorske nacije najosjetljivije je bilo pitanje odnosa srpske i crnogorske nacionalne kulture i etnografije. Đuranović je naveo da između Srba i Crnogoraca postoje etničke i jezičke sličnosti, da su te sličnosti u prethodnim epohama bile dovoljne da se govori o zajedničkom imenitelju jedne nacije, ali da u savremenoj epohi one nijesu dovoljne i da zbog toga, kao i zbog velikih posebnosti, postoje srpska i crnogorska nacija. Zbog toga je osudio oživljavanje velikosrpskih hegemonističkih aspiracija i velikodržavnih unitarističkih koncepcija. Kritikovao je pokušaj da se srbizira crnogorsko kulturno nasljeđe, ali je kritikovao i pojave crnogorskog nacionalizma.⁴

Sekulić, Radun Mićković, Đorđe Rašović, Dušan Ičević, Aleksandar Prijijć, Marko Ulićević, Petar Rakočević, Vlado Vuković, Miroslav Luketić, Mirko Vraneš, Novo Vujošević, Danilo Gašović, Zoran Lakić, Branko Banjević i Dušan Vukotić, dok su skupu prisustvovali partijski funkcioneri: Đoko Pajković, Veljko Milatović, Budislav Šoškić, Veselin Đuranović i Drago Vučinić.

³ „Afirmacija nacija na samoupravnoj socijalističkoj osnovi – izvod iz izlaganja Veselina Đuranovića“, *Prosvjetni rad*, broj 3, 1. februar 1968, str. 1.

⁴ Isto.

Ciljevi kulturne politike SR Crne Gore bili su afirmacija crnogorskog identiteta, socijalizma, jugoslovenskog zajedništva i borba protiv nacionalizma. Ovakvu orijentaciju u razvoju kulture usvojio je i Peti kongres SK Crne Gore, koji je održan u decembru 1968. godine.⁵ Identične odluke su usvojene i na drugom simpozijum o crnogorskoj kulturi, koji je održan 1969. godine u redakciji časopisa „Praksa“ u Titogradu, i koji je okupio neke od najuticajnijih crnogorskih kulturnih stvaralaca.⁶ Podržali su orijentaciju SK Crne Gore u razvoju kulture i smatrali su da crnogorska kultura treba da promoviše nacionalne i socijalističke vrijednosti. Na skupu u redakciji „Prakse“ naglašena je nacionalna osobenost crnogorske kulture. Crnogorska kultura je definisana kao socijalistička i nacionalna, posebna, ali i povezana s drugim kulturama u Jugoslaviji i otvorena za međunarodnu saradnju.

U cilju afirmacije ovakve kulture grupa crnogorskih intelektualaca je u junu 1969. godine u Titogradu pokrenula mjesečni list (reviju) za kulturu, umjetnost, nauku i društvena pitanja

⁵ „Iz Rezolucije o narednim zadacima Savez komunista Crne Gore“, *Prosvjetni rad*, 1968, broj 20, str. 3.

⁶ *Praksa*, časopis za društvena pitanja, Titograd, 1969, broj 5-6. Učesnici skupa su bili: književnik Sreten Asanović, pozorišni reditelj Nikola Vavić, profesor Pedagoške akademije Slobodan Vujačić, direktor Filmskog studija – Titograd Čedo Vulević, književnik Gojko Dapčević, član CKSK Crne Gore Svetozar Durutović, urednica kulturne rubrike u *Pobjedi* Olga Perović, direktor Crnogorskog narodnog pozorišta Mirčeta Pešić, književnik i upravnik biblioteke „Radosav Ljumović“ u Titogradu Svetozar Piletić, republički sekretar za obrazovanje, kulturu i nauku Vladimir Popović, književnik Branko Prnjat, književnik i glavni urednik lista *Ovdje* Veljko Radović, književnik i glavni urednik „Grafičkog zavoda“ Milorad Stojović, profesor iz Republičkog zavoda za unapređenje školstva Drago Ćupić, profesor i upravnik biblioteke u Pljevljima Drago Bojović i predstavnici „Prakse“: Dobroslav Ćulafić i Milo Kralj.

„Ovdje“.⁷ Redakcija je objavila da će činiti sve što može da afirmiše crnogorsko nacionalno biće, da će razvijati saradnju sa kulturama drugih naroda i voditi borbu protiv malograđanskog mentaliteta, romantizma i plemensko-bratstveničkog duhovnog stanja.⁸ Redakcija je podržala samoupravnu i socijalističku koncepciju razvoja kulture, i izjavila je da sve progresivne snage moraju da se bore za afirmaciju samoupravljanja. Orijehtaciju revije podržao je Veljko Milatović, predsjednik Skupštine SR Crne Gore i jedan od najuticajnijih crnogorskih partijskih i državnih funkcionera u socijalističkom periodu. On je u reviji „Ovdje“ izjavio da je u konstituisanju i afirmisanju ravnopravnosti svake republike i svake nacije neophodno afirmisanje kulture tih nacija, ali i borba protiv nacionalizma.⁹

CKSK Crne Gore je odlučno zagovarao razvoj crnogorske kulture, ali cilj tog razvoja nije bilo konfrotiranje s drugim narodima, niti je on bio motivisan nacionalističkim pobudama.¹⁰ SK je bio protiv velikosrpskog i crnogorskog nacionalizma, i tražio je da odnos prema prošlosti bude marksistički. Vlast je nacionalnu kulturu afirmisala kao bitan element crnogorske

⁷ „Intelektualac danas“, *Ovdje*, broj 1, Titograd, jun 1969, str. 1.

⁸ Glavni i odgovorni urednik revije bio je Veljko Radović, zamjenik glavnog i odgovornog urednika Jevrem Brković, a članovi redakcije: Rajko Cerović, Radoslav Rotković, Petar Četković, Miro Glavurtić i Radivoje Rabrenović. Krajem 1969. godine revija *Ovdje* je postala radna jedinica Kulturno-prosvjetne zajednice Crne Gore i u uredništvo su ušli: dr Jovan Bojović, Svetozar Durutović, Matija Novosel i Marko Špadijer.

⁹ Veljko Milatović, „Kultura mora imati i nacionalnu funkciju“, *Ovdje*, broj 5, 1969, str. 4.

¹⁰ Komisija za društveno-politička i idejna pitanja, Aktuelni idejno-politički problemi politike SK u kulturi, teze, 19. XI 1969, Državni arhiv Crne Gore (dalje: DACG), Odjeljenje za sređivanje i obradu – Podgorica (dalje: OSIO-PG), Centralni komitet Saveza komunista (dalje: CKSK) Crne Gore.

nacije.¹¹ Svako ugrožavanje nacionalnog identiteta crnogorske kulture, pa čak i proglašavanje crnogorske kulture za dvonacionalnu, crnogorska vlast je smatrala ostatkom velikosrpske ideologije i hegemonizma.¹² Kultura je trebalo da bude nacionalna i socijalistička.

Kako bi poboljšala rad postojećih i formirala nove institucije kulture, vlast je odlučila da vrati planiranje u ovu oblast, pa je Skupština SR Crne Gore usvojila srednjoročni plan (1966-1970) u razvoju u oblasti kulture.¹³ Njime je određeno da se razvoj kulturnih djelatnosti uskladi sa cjelokupnim razvojem i da se povećaju investicije u kulturu. Predviđeno je da ulaganja u kulturu rastu u skladu sa projektovanom stopom rasta nacionalnog dohotka.¹⁴ Odlučeno je da se u kulturne institucije u tom periodu uloži 41 milion novih dinara, od čega 21 milion iz republičkog budžeta. Prosječne plate u Crnoj Gori, bez poreza, kretale su se od 612 dinara 1966. godine, do 1053 dinara 1970. godine.¹⁵ Prioriteti su bili: poboljšanje smještajnih uslova za izlaženje „Pobjede“, razvoj Radio-televizije, Centralne narodne biblioteke, arhiva i muzeja, zaštita spomenika kulture, podsticanje kulturno-umjetničkog stvaralaštva, stvaranje uslova za razvoj masovne kulture, afirmacija nacionalne kulture, smanjenje finansiranja kulture iz budžeta i razvijanje oblika finansiranja na osnovu dogovora između kulturnih stvaralaca i institucija sa korisnicima njihovih usluga.¹⁶

¹¹ Veselin Đuranović, „Mogućnosti crnogorske kulture“, *Stvaranje*, 1970, broj 4, str. 241.

¹² Isto, str. 242.

¹³ Mihailo - Bebo Brajović, „Perspektive razvoja kulture“, *Prosvjetni rad*, I. II 1968, broj 3, str. 1.

¹⁴ Isto, str. 2.

¹⁵ „Zarade u Republici Crnoj Gori 1965–2005“, Monstat, Podgorica, 2006, str. 10.

¹⁶ Republički sekretarijat za obrazovanje, kulturu i nauku, Rezultati srednjoročnog plana (1966-1970) i projekcija razvoja u oblasti kulture, fizičke

Plan je realizovan i ukupne investicije u kulturu za ovaj petogodišnji period (1966-1970) iznosile su 41,4 miliona dinara, od čega je iz budžeta Republike izdvojeno 51%.¹⁷ Prosječni godišnji rast budžetskih sredstva koja su ulagana u kulturu iznosio je oko 17%, dok su sredstva za kulturu u prosjeku iznosila 4,82% godišnjeg budžeta SR Crne Gore.

U Titogradu su 1969. godine formirane Arheološka i Prirodnjačka zbirka. Iste godine osnovan je memorijalni muzej „Marko Miljanov“ na Medunu. Pokrenuta su dva nova časopisa: „Mostovi“ u Pljevljima i „Spone“ u Nikšiću, revija za književnost, umjetnost i društveni život „Ovdje“ u Titogradu, „Godišnjak“ Muzeja - Cetinje i „Starine“ Zavoda za zaštitu spomenika kulture SR Crne Gore. Narodno pozorište u Titogradu, jedino profesionalno pozorište u Crnoj Gori, znatno je unaprijedilo svoj repertorar i materijalne uslove i 1969. godine transformisalo se u Crnogorsko narodno pozorište (CNP). Cilj je bio da CNP djeluje kao nacionalni teatar, koji će se uspješno uključiti u savremena pozorišna kretanja u Jugoslaviji i u svijetu.¹⁸ Kako bi se poboljšali kreativnost i njegovanje nacionalnih vrijednosti obavljani su dogovori sa nizom pisaca, prostudirana građa i ugovoreni brojni poslovi. Dovedeni su mlađi i poznati reditelji i scenografi, proširen je repertoar na Velikoj sceni, Eksperimentalnoj sceni, Teatru poezije i formiran je Akademski teatar.

Do usvajanja plana u razvoju kulture, u Crnoj Gori su postojale 3 umjetničke galerije (Umjetnička galerija na Cetinju osnovana 1950. godine, Umjetnički paviljon u Titogradu 1958. i

kulture, i nauke za period 1971-1975, Titograd, april 1970, str. 1, DACG, Odjeljenje za sređivanje arhivske građe republičkih organa i organizacija novog perioda od 1945. godine – Cetinje (dalje: OROC), Republički sekretarijat za obrazovanje, kulturu i nauku (dalje: RSO), fascikla 6, 1; 142/1970.

¹⁷ Isto.

¹⁸ Republički sekretarijat za obrazovanje, kulturu i nauku, 3. XI 1970, DACG, OROC, RSO, fascikla 7, 99; 15/1970.

Moderna galerija u Titogradu 1961. godine). Galerija „Josip – Bepo Benković“ u Herceg Novom je otvorena 1967. godine, a Umjetnička galerija u Budvi 1971. godine. Formirani su redovni likovni godišnji saloni. Na Cetinju je 1967. godine otvoren „Salon 13. novembar“, a 1968. godine „Zimski salon“ u Herceg Novom.¹⁹ Na Svetom Stefanu je 1971. godine, po ideji Saveza muzičkih umjetnika Jugoslavije i Udruženja muzičkih umjetnika Crne Gore, osnovan festival „Dani muzike“.²⁰ Festival je okupljao najuspješnija reproduktivna ostvarenja tokom prethodne godine. Zahvaljujući ulaganjima Republičkog fonda za kulturu, Simfonijski orkestar RTV Titograd je proširio i unaprijedio koncertnu djelatnost na području Republike, ali još nije bio kompletiran.

Preduzeće za proizvodnju filmova „Lovćen-film“ je ukinuto 1966. godine, a njegovu tehniku je otkupila RTV Titograd u čijoj organizaciji je osnovano novo preduzeće „Filmski studio“ - Titograd.²¹ U ovom periodu proizvedena su 4 igrana filma („Palma među palmama“ - 1967, „Lelejska gora“ – 1968“, „Sramno leto“ – 1969. i „Nizvodno od sunca“ – 1969.) i 6 dokumentarnih filmova, u koje je Republika uložila 2,1 milion dinara, a „Filmski studio - Titograd“ 855.150 dinara.²² Svi igrani filmovi su snimljeni u koprodukciji sa drugim

¹⁹ Nikola Vujošević, „U stalnom usponu (30 godina Udruženja likovnih umjetnika Crne Gore)“, *Ovdje*, broj 82, 1976, str. 24.

²⁰ Manja Radulović-Vulić, „Dani muzike '78, Sveti Stefan - Budva“, *Ovdje*, broj 110, 1978, str. 22.

²¹ Svetozar Guberinić, „Pregled razvoja crnogorskog igranog filma“, *Ovdje*, broj 84, 1976, str. 25.

²² Republički sekretarijat za obrazovanje, kulturu i nauku, Rezultati srednjoročnog plana (1966-1970) i projekcija razvoja u oblasti kulture, fizičke kulture, i nauke za period 1971-1975, Titograd, april 1970, str. 1, DACG, OROC, RSO, fascikla 6, 1; 142/1970.

jugoslovenskim filmskim preduzećima. Jedan od najuspješnijih je bio film „Nizvodno od sunca“ koji je dobio najveću jugoslovensku filmsku nagradu „Veliku zlatnu arenu“, odnosno proglašen je za najbolji film na festivalu u Puli.²³ Broj stalnih bioskopa je povećan sa 37 na 39, a pokretnih sa 7 na 9.

Finansiranje kulture je obavljano, prvenstveno, iz republičkog budžeta i to posredstvom Republičkog fonda za unapređivanje kulturnih djelatnosti. Ovaj Fond je formiran 1965. godine spajanjem ranijih: Fonda za unapređivanje kulturnih djelatnosti, Fonda za unapređivanje izdavačke djelatnosti i Fonda za kinematografiju.²⁴ Tokom 1968. godine za svaku od oblasti koje su se finansirale iz ovog Fonda formirano je 7 posebnih radnih grupa.²⁵ Tokom 1965, 1966. i 1967. godine ovaj Fond je finansirao 104 kulturno-umjetničke institucije i stvaraoca.²⁶

Među kulturnim benefitima decentralizacije Jugoslavije bilo je i davanje prava republikama da autonomno učestvuju u međunarodnoj kulturnoj saradnji. Republička komisija za kulturne veze sa inostranstvom formirana je 1967. godine. Izrasla je iz ranije slične komisije koja je postojala pri Republičkom sekretarijatu za prosvjetu, kulturu i nauku.²⁷ Organizovana kulturna

²³ Rajko Cerović, „Trenutak neizvjesnosti crnogorskog filma“, *Ovdje*, broj 25, 1971, str. 25.

²⁴ Orijentacioni program Fonda za unapređivanje kulturnih i umjetničkih djelatnosti za 1965. godinu, DACG, OROC, Republički sekretarijat za prosvjetu, kulturu i nauku SR Crne Gore (dalje: RSPK), fascikla 20, 893; 6/1964.

²⁵ Upravni odbor Republičkog fonda za unapređivanje kulturnih i umjetničkih djelatnosti, DACG, OROC, RSPK, fascikla 41, 238; 4-5/1968.

²⁶ Tabelarni pregled odobrenih sredstava iz Republičkog fonda za unapređivanje kulturnih i umjetničkih djelatnosti, DACG, OROC, RSPK, fascikla 34, 151; 32-37/1967.

²⁷ Zapisnik sa I redovne sjednice Republičke komisije za kulturne veze sa inostranstvom, 19. IX 1967, DACG, OROC, RSPK, fascikla 32, 53; 1-7/1967.

saradnja Crne Gore sa inostranstvom počela je sredinom 1967. godine.²⁸ Republička komisija za kulturne veze sa inostranstvom je izradila srednjoročni plan koji je predvidio da se Crna Gora ravnopravno uključi u savezni plan kulturne saradnje. Uspostavila je programe: specijalizacije, saradnje na polju likovnog stvaralaštva, saradnje na planu književnog stvaralaštva (prevođenje crnogorskih djela na strane jezike na bazi reciprociteta), razmjene arhivskog materijala, učešća na međunarodnim konkursima, mjesečne razmjene kulturnih i naučnih radnika i filmsku saradnja. Komisija je od 1967. do 1969. godine izabrala kandidate za 117 mjeseci specijalizacija u inostranstvu i pripremila materijale o kulturno-prosvjetnoj politici Crne Gore prema susjednim zemljama.²⁹ Pomagala je akcije koje su afirmisale nacionalne vrijednosti i nacionalnu kulturu. Komisija je 1969. godine napravila plan saradnje sa: Italijom, Rumunijom, Čehoslovačkom, Grčkom i Bugarskom.³⁰ U periodu 1967-1971. godine u inostranstvu su na specijalizaciji bila 54 profesora, nastavnika, umjetnika i naučnika.³¹

Tokom srednjoročnog plana 1966-1970. godine postavljeni su temelji novoj kulturnoj politici. Definisana je nacionalna i idejna orijentacija kulturne politike, povećano je finansiranje kulturnih programa i institucija kulture, stvoreni su kvalitetniji uslovi za život i rad kulturnih stvaralaca i uspostavljena je međunarodna saradnja. Ipak, višedecenijsko kulturno zaostajanje Crne Gore nije se moglo prevazići u kratkom periodu.

²⁸ Radun Mičković, „Kulturna saradnja sa inostranstvom“, *Ovdje*, broj 34, 1972, str. 5.

²⁹ Poslovi za potrebe Republičke komisije za kulturne veze sa inostranstvom, DACG, OROC, RSO, fascikla 5, 429; 71/1969.

³⁰ DACG, OROC, RSO, fascikla 2, 55; 144/1969.

³¹ Radun Mičković, „Kulturna saradnja sa inostranstvom“, *Ovdje*, broj 34, 1972, str. 6.

Uloženi novac, povećanje kulturnih institucija i kadrova bili su značajan iskorak u odnosu na prethodno stanje, ali daleko od optimalnog. U gotovo svim institucijama kulture (1970. bilo ih je oko 170, uključujući i jedinice u okviru privrednih organizacija) nedostajali su veliki broj stručnih radnika, adekvatna oprema i prostor. Naročito su zaostajali masovni mediji. RTV Titograd je 1969. godine počela da emituje hroniku događaja „Kroz Crnu Goru“ jednom nedjeljeno u trajanju od 15 minuta i to iz studija TV Beograd, a njeno učešće u jugoslovenskom programu sve do 1976. godine je bilo simbolično. Od 190 radio stanica u Jugoslaviji u Crnoj Gori je bila samo jedna. Na jedan radioapararat je dolazilo 10 stanovnika, a na jedan televizor 18 stanovnika. „Pobjeda“ je 1970. godine izlazila dva puta nedjeljno.³²

Rezultati kulturne politike ni u idejnom pogledu nijesu bili očekivani. Idejne postavke kulturne politike prihvatilo je svega nekoliko desetina kulturnih stvaralaca, koji su bili ili članovi ili pristalice Saveza komunista Crne Gore. Njihova publika je bila malobrojna. S druge strane, krajem 60-ih u Crnoj Gori je cvjetao alternativni kulturni pokret. Gularske pjesmarice, deseterac, plemenski pamfleti i panegirici, preplavili su Crnu Goru u ovom periodu. Primjer procvata plemenske historiografije bilo je objavljivanje u Beogradu 1963. godine knjige „Pleme Kučičetnografsko-istorijski regled“, koju je napisao pukovnik Marko B. Rašović.³³ Ovakve publikacije su postale masovne, naročito u ruralnim i zaostalijim krajevima. Oživljavane su bratstveničke i plemenske podjele, istraživana su etnička porijekla, slavljani plemenski i bratstvenički rodonačelnici.

³² Radun Mićković, „Aktuelna pitanja razvoja crnogorske kulture i ostvarivanje politike u periodu 1970-1984. godine“, *Ovdje*, broj 190, mart 1985, str. 4.

³³ Milorad Stojović, „Folklorne ambicije i improvizacije“, *Pobjeda*, 7. II 1965, str. 9.

Plemensko-bratstvenička podjela je sve više uticaja imala i na svakodnevicu.³⁴

Najpoznatiji sastavljač deseterca Radovan Bećirović je krajem 60-ih napisao pjesmu „Srpske gusle“, kako bi se suprotstavio zvaničnoj kulturnoj politici koja se borila protiv novokomponovanih guslarskih pjesama.³⁵ U ovoj pjesmi Bećirović kaže: „Manastiri i sveto gudalo/ To je srpsku vjeru sačuvalo./ Pa taj oltar zar da se ugasi,/ Koji ime Srbinovo spasi,/ I zar danas da se rodi ljudi,/ Da ne sluša kad Srbin zagudi?/ Oj Srbine, diko od svijeta,/ Čuvaj gusle, miris od cvijeta./ Svoje čuvaj uspomene stare,/ Srpske gusle – te narodne dare.“

Iako suočene sa barijerama vlasti i socijalističke ideologije, plemenska historiografija, deseteračke pjesme i nacionalizam su našli put do brojnih pristalica. O ovoj pojavi crnogorski književnik Milo Kralj je naveo: „U desetinama hiljada primjeraka štampaju se i prodaju knjižice deseteračkih tvorevina. Po knjižarama, u kojima je teško dobiti časopis za društvena pitanja, koegzistiraju ti odvrtni primjeri nepismenosti i prizemnosti duha. Posmatrao sam u nekim našim gradovima, kako svršetkom pijačnog dana tovari ovih knjiga odlaze u sela... Dodamo li tome činjenicu da se ove tvorevine rade, čitaju i guslaju i u gradovima, onda slika još gore izgleda.“³⁶ S druge strane, za izdanja crnogorskih savremenih pjesnika vladalo je malo interesovanje.³⁷

Krajem 60-ih i početkom 70-ih Crnu Goru je zapljusnuo talas novokomponovane narodne muzike, koja se pretvorila u

³⁴ Dimitrije - Dimo Vujović, „Izlaganje na IV kongresu Saveza komunista Crne Gore“, *Pobjeda*, 17. III 1965, str. 4.

³⁵ Hadži Radovan Bećirović-Trebješki, „Stabljike srpstva, izabrane i nove pjesme“, Svetigora, Cetinje, 1998, str. 24.

³⁶ *Pobjeda*, 25. III 1966, str. 6.

³⁷ Milorad Stojović, „Govor na Petom kongresu SSRN Crne Gore“, *Pobjeda*, 26. III 1966, str. 6.

industriju sa milionskim obrtima.³⁸ Njeni konzumenti su bile hiljade poluobrazovanih, razapetnih između sela i grada, čije su odlike bile potrošačka filozofija i primijetno odsustvo estetskih kriterijuma. Ovaj fenomen je u Crnoj Gori nosio i nacionalne poruke i afirmisao je tradicionalizam. Publicista Rajko Cerović je naveo da je takav tradicionalizam trulež, mrtav duh i barjak duhovne otuđenosti, mediokritetske i epigonske idolatrije.³⁹ To je uništavalo izvornu narodnu i lirsku poeziju, koja je imala univerzalne vrijednosti, dok je novokomponovana bila promoter malograđanskog patosa i primitivnih strasti.⁴⁰

U stvari, ove pojave su bile pravi odraz obrazovnog i kulturnog stanja stanovništva Crne Gore. Prema popisu iz 1961. godine u Crnoj Gori je bez osnovnog obrazovanja ili sa svega 3 razreda osnovne škole bilo 36% stanovništva, oko 40% stanovništva iznad 10 godina starosti je imalo samo 4 razreda osnovne škole, a svega 16% stanovništva punu osmogodišnju školu ili neku višu školu.⁴¹ U privredi je bilo oko 30% nepismenih radnika.

Vlast nije bila protiv izvornog folklora i umjetničkih vrijednosti koji su bile zastupljene u usmenoj tradiciji. Taj oblik folklora je našao mjesto u zvaničnoj kulturnoj politici i njegovala su ga kulturno-umjetnička društva. Vlast je nastojala da eliminiše plemensku svijest i negativne oblike tradicionalizma, ali u tome nije imala uspjeha, izuzev u gradovima i među malobrojnomo elitom. Zvanična kultura je bila značajno slabija u odnosu na

³⁸ Rajko Cerović, „Ko sve nekusno koketira sa Crnom Gorom“, *Ovdje*, broj 28, 1971, str. 5.

³⁹ Rajko Cerović, „Protiv truleži u tradiciji“, *Ovdje*, broj 1, 1969, str. 10.

⁴⁰ Isto.

⁴¹ Mijuško Šibalić, „Domovi, stipendije i zajednice komuna“, *Prosvjetni rad*, broj 6-7, 15. III i 1. IV 1966, str. 3.

ovaj tradicionalni svijet i njegove vrijednosti, i samo su prisila vlasti i ideološka propaganda Saveza komunista suzbili razbuk-tavanje ovih pojava u zvaničnoj kulturi. Umjetničke galerije, biblioteke, bioskopi, nekoliko časopisa i jedno profesionalno pozorište, bili su ostrva zvanične socijalističke kulture u moru plemenskog primitivizma.

Solidni uspjesi srednjoročnog plana, ali zabrinjavajuće nizak kulturni nivo stanovništva Crne Gore, ukazali su na to da je u kulturnoj politici potrebno istrajnije sprovoditi postavljene ciljeve. SK Crne Gore je odlučio da, u vidu programskog dokumenta (Platforme), definiše dugoročni plan u razvoju kulture.⁴² Ovaj dokument je nazvan „Aktuelna idejna i društveno-politička pitanja crnogorske kulture i njenog razvoja“, i definisan je na 20. sjednici CKSK Crne Gore 23. decembra 1970. godine.⁴³ U javnosti i u praksi ovaj dokument se najčešće nazivao „Platforma o razvoju crnogorske kulture“. To je bio najvažniji programski dokument o razvoju kulture u Crnoj Gori u socijalističkom periodu.⁴⁴ U ovom dokumentu su navedena četiri pravca djelovanja. Prvi se odnosio na nacionalnu komponentu, drugi na razvoj institucija i kadrova, treći na ideološke ciljeve kulture i četvrti na način upravljanja i finansiranja u kulturi.

Platforma je kulturu tretirala kao bitnu komponenta slobodnog i svestranog razvitka i afirmacije crnogorske nacije.⁴⁵

⁴² „Izveštaj o radu CKSK Crne Gore od V do VI kongresa SK Crne Gore“, *VI Kongres SK Crne Gore*, Titograd, april 1974, str. 163.

⁴³ „CKSK Crne Gore, Izveštaj o radu CKSK Crne Gore od V do VI kongresa SK Crne Gore“, Titograd, novembar 1973, str. 24.

⁴⁴ Ratko Đukanović, „Kulturna politika između ciljeva i stvarnosti“, *Ovdje*, februar 1985, str. 4-5.

⁴⁵ Dr Zoran Lakić, „Poslijeratni razvoj kulture u Crnoj Gori (1945-1980)“, *Bibliografski vjesnik*, Cetinje, 1983, broj 1, str. 167. (dalje: Z. Lakić, „Poslijeratni razvoj kulture...“)

U platformi je navedeno da je neophodno da se u fakultetskim, srednjoškolskim i u programima osnovnih škola izvrše značajne izmjene i dopune kako bi u njima crnogorsko stvaralaštvo i istorija bili adekvatnije predstavljeni. Ciljevi su bili: razvoj crnogorske nacionalne kulture, borba protiv crnogorskog nacionalizma i insistiranje na njenoj povezanosti sa drugim kulturama u Jugoslaviji.

Institucionalni i kadrovski ciljevi Platforme bili su: otvaranje novih visokoškolskih institucija (a potom i Univerziteta), osnivanje televizijskog studija, izdavanje dnevnog lista, snaženje radio-mreže, nastavljanje rada na izdavanju višetomne „Istorije Crne Gore“, stvaranje uslova za izradu Enciklopedije Crne Gore, jačanje izdavačke djelatnosti, najšire angažovanje naučnih i kulturnih kadrova, materijalno stimulisanje naučnog rada, stipendiranje i specijalizacija mladih talenata, naučno istraživanje i marksističko vrednovanje prošlosti, kulturnog i istorijskog nasljeđa crnogorskog naroda, i njegova naučna i istorijska valorizacija. Naglašeni su i razvijanje kulturnog života na selu i razvoj amaterizma.

U Platformi je naglašen razvoj kulture u skladu sa ideologijom samoupravnog socijalizma, ili kako se navodi u dokumentu: „da ona postane bliža radnom čovjeku i da on direktno utiče na kreiranje kulturne politike“.⁴⁶ Ova kulturna politika je proglašena za kulturu udruženog rada čiji je osnovni subjekat radnička klasa. Preuzimajući kulturu u svoje ruke, radnička klasa je trebalo da postane vlasnik kulturnih dobara, jer je ona stvarala materijalne uslove za kulturno stvaralaštvo i zbog toga je morala biti i vlasnik tog stvaralaštva. U skladu s tim opredjeljenjem, proglašeno je i ukidanje podjele na masovnu i elitnu kulturu, jer su u SK smatrali da je takva podjela izvor klasnih podjela. Vlast

⁴⁶ „CKSK Crne Gore, Izvještaj o radu CKSK Crne Gore od V do VI kongresa SK Crne Gore“, Titograd, novembar 1973, str. 24.

je težila stvaranju unitarnog kulturnog modela u kojem su intelektualci i fizički radnici bili izjednačeni. Proglašeno je prevazilaženje razlike između fizičkog i umnog rada. Jedna od posljedica je bilo proganjanje intelektualizma i elitizma kao simbola klasnih i društvenih podjela. SK je kulturne stvaraoce nazvao „proizvođačima kulturnih dobara“, što je trebalo da ih izjednači s fizičkim radnicima.

Iako su ukidanje podjele na elitističku i masovnu kulturu, i parola da je vlasnik kulture radnička klasa, ličili na pokušaj stvaranja proleterske kulture, to nije bio cilj. Prihvaćen je lenjinistički koncept da ne postoji posebna proleterska kultura, već da se ona naslanja na kulturno nasljeđe. Prema kulturnom nasljeđu se gajio kritičan pristup, odnosno, na osnovu marksističke ideologije objašnjavano je kulturno nasljeđe različitih epoha. Sve što je stvoreno prije socijalizma trebalo je očuvati i marksistički kritikovati i vrednovati.⁴⁷ To je značilo da svako djelo kulture treba klasifikovati u određenu epohu, predstaviti ga kao odraz klasnih odnosa (feudalizam ili kapitalizam) i ukazati na njegovo mjesto u razvoju ka socijalističkoj kulturi.

Iza ovih načela nalazila se namjera SK Crne Gore da, prvenstveno, uništi nasljeđe plemenskog društva, koje je kočilo modernizaciju Crne Gore. Zbog toga je bila razumljiva odluka Saveza komunista Crne Gore da uništi taj uticaj, i da kroz razvoj nove kulturne politike i uključivanje radničke klase, raširi socijalističke vrijednosti. Takva politika je donijela i neke benefite, jer je osim ideoloških, nametala pozitivne etičke i estetske kriterijume, među kojima su se isticali: humanizam, urbanizam i internacionalizam. Borila se protiv mediokritetstva, kiča, a naročito protiv provincijalizma, nacionalromantizma i

⁴⁷ Predrag Golubović, „Umjetnost u samoupravnom društvu“, *Stvaranje*, 1982, broj 12, str. 1334.

zatvaranja.⁴⁸ Zbog toga je nova kulturna politika predstavljala i civilizacijski iskorak, ali se to sporo prihvatilo.

Preobražaj kulture odrazio se i na način finansiranja ove djelatnosti. Savez komunista je odlučio da u kulturi, kao i u drugim oblastima, postepeno ukida finansiranje iz republičkog budžeta. Novi Zakon o finansiranju i o Zajednicama kulture u SR Crnoj Gori usvojen je u julu 1970. godine. Kultura je „oslobođena“ od budžetsko-administrativnog finansiranja, izvršena je njena deatizacija i uvedeni su samoupravni odnosi.⁴⁹ Ukinuti su Republički fond za unapređivanje kulturnih i umjetničkih djelatnosti i dotacije iz republičkog budžeta u smislu finansiranja pojedinih kulturno-umjetničkih djelatnosti.⁵⁰ To je značilo i davanje većih prava kulturnim institucijama da u pregovorima sa privredom odlučuju o raspodjeli dohotka i o finansiranju kulture. Svim sredstvima za osnovnu djelatnost i investicije u kulturi raspolagale su Zajednice kulture. Ove Zajednice su odlučivale o raspodjeli sredstava na osnovu društvenih ugovora sa predstavnicima udruženog rada u privredi i predstavnicima društveno-političkih zajednica.

Nova vrhovna institucija kulture u Crnoj Gori bila je Republička zajednica za kulturu. Skupština SR Crne Gore je 14. oktobra 1970. godine formirala Inicijativni odbor za njeno osnivanje.⁵¹ Osnivačka skupština Republičke zajednice kulture održana je u februaru 1971. godine.⁵² Zajednica je bila

⁴⁸ Veselin Đuranović, „Nova kulturna situacija, novi zadaci“, *Stvaranje*, 1976, broj 10, str. 1335.

⁴⁹ „Konačno Zakon o finansiranju kulture“, *Ovdje*, broj 16, 1970, str. 2.

⁵⁰ Republički sekretarijat za obrazovanje, kulturu i nauku, Titograd, 3. XI 1970, DACG, OROC, RSO, fascikla 7, 99; 1/1970.

⁵¹ Skupština SR Crne Gore – Republičkom sekretarijatu za prosvjetu, kulturu i nauku, Titograd, 14. X 1970, DACG, OROC, RSO, fascikla 11, 307; 1/1970.

⁵² „Zajednica kulture“, *Ovdje*, broj 21, 1971, str. 4.

samostalna samoupravna organizacija sa svojstvom pravnog lica sa sjedištem u Titogradu. Zajednicom je upravljala njena Skupština, koja je imala 68 članova. Članovi su se delegirali na 4 godine i mogli su da imaju najviše dva uzastopna mandata. Izvršni organi Skupštine bili su: izvršni odbor, predsjednik skupštine Zajednice i sekretar.⁵³ Cilj Zajednice je bio da kulturu razvija u skladu sa socijalističkim i samoupravnim načelima.⁵⁴ Zajednica je osnovana na samoupravnim osnovama, povezivanjem ciljeva i interesa radnih i drugih organizacija iz oblasti kulture, radnika koji su samostalno obavljali ovu djelatnost, stručnih udruženja radnika u oblasti kulture, zainteresovanih privrednih i drugih radnih organizacija i njihovih zajednica, udruženja građana i društveno-političkih zajednica. Starala se o obezbjeđivanju sredstava za finansiranje kulture, a sa društveno-političkim organizacijama, radnim i drugim organizacijama i njihovim udruženjima donosila je planove i programe razvoja kulture. Obezbjeđivala je sredstava za stručno usavršavanje kadrova u oblasti kulture. Podsticala je i pomagala razvoj kulture albanske narodnosti i saradnju među opštinama, republikama i sa inostranstvom. Godišnji i drugoročni programi Zajednice su usvajani u skladu sa Društvenim planom i programom SR Crne Gore o razvoju kulture.

Republička zajednica kulture se finansirala iz Zakonom definisanih prihoda: republičkog poreza na promet robe na malo po stopi od 37%, republičkog doprinosa iz ličnog dohotka od poljoprivredne djelatnosti po stopi od 50%, doprinosa na bioskopske ulaznice po stopi od 10%, i svega 3% sredstava je dobijala iz republičkog budžeta. Ipak, ovaj koncept samoupravnog finansiranja

⁵³ Zapisnik sa 23. sjednice Izvršnog odbora Republičke zajednice kulture, 21. V 1973, DACG, OROC, RSO, fascikla 24, 149; 2/1973.

⁵⁴ Privremeni statut Republičke zajednice kulture, DACG, OROC, RSO, fascikla 10.

nije u potpunosti zaživio, jer se kultura i dalje većinom finansirala iz republičkog budžeta. I pored ovih problema, zabilježena su zapažena ulaganja u projekte iz oblasti kulture. Tokom 1972. godine Republički sekretarijat za obrazovanje, kulturu i nauku je iz budžeta Republike dobio 7,87 miliona dinara od čega je 6,7 miliona bilo za finansiranje projekata i potreba u oblasti kulture.⁵⁵ Prosječne plate u Crnoj Gori 1972. i 1973. godine iznosile su 1472 i 1689 dinara.⁵⁶

Ovo su bile podsticajne mjere za ostanak stvaralaca u Crnoj Gori, kao i za obrazovanje novih kadrova. Stalno zaposlenje, socijalno osiguranje i obezbjeđivanje uslova za život i rad, bili su epohalna promjena u kulturi Crne Gore, jer nikada prije nije tolika pažnja posvećena ne samo kulturi, nego i kulturnim stvaraocima. Zahvaljući ovakvom odnosu stvorena je solidna kadrovska baza. Krajem 1972. godine u oblasti kulture u Crnoj Gori je bilo 260 stvaralaca: 55 likovnih umjetnika, 33 umjetnika primijenjene umjetnosti, 42 orkestarska umjetnika, 25 dramskih umjetnika, 22 muzička umjetnika, 13 kompozitora, 40 književnika, 30 filmskih radnika i 14 stvaralaca koji su bili van odgovarajućih udruženja, odnosno bili su samostalni-slobodni stvaraoci.⁵⁷ Od 260 stvaralaca u oblasti kulture 1972. godine, u stalnom radnom odnosu bilo ih je 245. Postojala su udruženja: likovnih umjetnika, likovnih umjetnika primijenjenih umjetnosti, orkestarskih umjetnika, dramskih umjetnika, muzičkih umjetnika, kompozitora, književnika i filmskih radnika.

⁵⁵ Tabelarni pregled poslovanja Republičkog fonda za unapređivanje kulturnih i umjetničkih djelatnosti, DACG, OROC, RSO, fascikla 21, 285; 2-3/1972.

⁵⁶ „Zarade u Republici Crnoj Gori 1965–2005“, Monstat, Podgorica, 2006, str. 11.

⁵⁷ Materijalni i društveni položaj stvaralaca u Crnoj Gori, DACG, OROC, RSO, fascikla 24, 83; 3-16/1973.

U ovom periodu je unaprijeđena i kulturna saradnja sa inostranstvom. Ranija Republička komisija za kulturne veze sa inostranstvom sredinom 1972. godine je konstituisana u Republički zavod za međunarodnu naučnu, prosvjetnu i tehničku saradnju SR Crne Gore. Aktivnost Republičkog zavoda za međunarodnu naučnu, prosvjetnu i tehničku saradnju odvijala se na osnovu međunarodnih konvencija koje je Jugoslavija potpisala sa stranim zemljama.⁵⁸ Na osnovu tih konvencija sklapani su, najčešće, dvogodišnji ugovori koji su predviđali razmjenu stipendija, posjete prosvjetnih stručnjaka, razmjenu kulturnih i naučnih radnika, umjetnika, razmjenu kolektivnih i pojedinačnih slikarskih izložbi. Jedan od ciljeva ovog Zavoda je bio da afirmiše nacionalnu kulturu na strani, da doprinosi njenom obogaćivanju i integrisanju sa kulturama drugih naroda.

U Rimu je 3. februara 1972. godine organizovana izložba „Savremena crnogorska umjetnost 1945-1970“. Izložbu je organizovala Umjetnička galerija iz Cetinja. Na njoj je predstavljeno 55 crnogorskih slikara sa 155 radova, nakon čega je izložba organizovana u Belgiji i Francuskoj.⁵⁹ To je bila prva izložba koja je kompleksno predstavila likovnu umjetnost Crne Gore u inostranstvu.⁶⁰ Ona je predstavljala i prvi postratni organizovani i samostalni nastup crnogorske kulture u inostranstvu. Izložba je od januara do aprila 1973. godine prikazana u nekoliko gradova u Belgiji i tamo je zabilježila najveći uspjeh. Zbog pozitivnih impresija koje je stekao o izložbi, u Crnu Goru je doputovao Albert Duser, direktor Kulturnog centra belgijske provincije Limburg. Izjavio je da želi da upozna autore djela i

⁵⁸ „Planska kulturna saradnja sa inostranstvom“, *Ovdje*, broj 56, 1974, str. 9.

⁵⁹ Milan Marović, „Savremena crnogorska umjetnost na izložbi u Rimu“, *Ovdje*, broj 33, 1972, str. 16-17.

⁶⁰ Radun Mićković, „Kulturna saradnja sa inostranstvom“, *Ovdje*, broj 34, 1972, str. 5.

„čudnu zemlju koja ima toliko genija“.⁶¹ Najviše pohvala u belgijskoj štampi je dobio Dado Đurić za sliku „Smak svijeta“, dok su Voja Stanića nazvali čarobnim i divnim „naivcem“. Izložba je predstavljala najkvalitetniji i najuspješniji kolektivni nastup crnogorske kulture od nestanka Crne Gore sa međunarodne scene 1918. godine. Pokazala je da je slikarstvo Crne Gore u vrhu evropske kulture i promovisala je njeno ime.

Na osnovu Plana kulturne i naučne saradnje između SFRJ i SSSR, CNP je 1973. godine gostovalo u Ukrajini od 1. do 12. juna sa predstavama „Lažni car Šćepan Mali“ i „Koštana“.⁶² Predstave su prikazane u Kijevu i Odesi.

Postignuti uspjesi su uvjerali vlast da je usvojena koncepcija kulturne politike dobra i da je treba zadržati. Ideološka opredjeljenja u kulturnoj politici potvrđena su na Šestom kongresu SK Crne Gore, koji je održan u aprilu 1974. godine. U Rezoluciji kongresa je navedno da je zadatak SK da kultura postane integralni dio samoupravnih socijalističkih društvenih odnosa i značajan faktor u formiranju socijalističke i revolucionarno-humanističke svijesti radnih ljudi.⁶³ Zadatak SK je bio da najbolja kulturno-umjetnička ostvarenja postanu svojina radnika. To je značilo brisanje podjele kulture na elitnu i masovnu, i dalji razvoj socijalističke kulture prema potrebama radničke klase. Odlučeno je da se nastavi sa beskompromisnom borbom protiv svih vidova nacionalizma, i da se radi na povezivanju kulture crnogorskog naroda sa kulturama drugih naroda i narodnosti u cilju jačanja njihovog zajedništva, ravnopravnosti i bratstva i jedinstva.

⁶¹ Isto.

⁶² Informacija o gostovanju CNP u SSSR-u, DACG, OROC, RSO, fascikla 24, 110; 2/1973.

⁶³ „Zadaci Saveza komunista u razvijanju društvenih djelatnosti“, *VI kongres SK Crne Gore*, Titograd, 1974, str. 76.

Nakon usvajanja Ustava SFRJ 1974. godine usvojena je i nova samoupravna koncepcija u administrativnoj kontroli i rukovođenju kulturom. Glavni oblici samoupravnog udruživanja su bili samoupravni sporazumi i društveni dogovori, a glavne institucije samoupravnog udruživanja Samoupravne interesne zajednice (SIZ). Zakon o udruženom radu (ZUR) iz 1976. godine odredio je da se cjelokupni društveni rad ostvaruje u Osnovnim organizacijama udruženog rada (OOUR).

Zakon o Samoupravnim interesnim zajednicama u Crnoj Gori donešen je 1974. godine, i uslovio je konstituisanje Republičkog SIZ-a za kulturu na nivou Republike i opština, čime je ukinuta Republička zajednica za kulturu. RSIZ kulture, kao zajednica od posebnog značaja u oblasti kulture za SR Crnu Goru, konstituisana je 26. XII 1974. godine.⁶⁴ Skupština RSIZ-a za kulturu je imala 65 delegata. Skupštinu su činili Vijeće korisnika usluga kulture (35 delegata) i Vijeće davalaca usluga (30 delegata). U Vijeće korisnika usluga delegati su birani zavisno od broja stanovnika u opštinama, i tako da je svaka društveno-politička zajednica imala najmanje jednog člana u ovom Vijeću. U Vijeće davalaca usluga delegate su imenovale sve institucije iz oblasti kulture od posebnog značaja za Republiku, Kulturno-prosvjetna zajednica Crne Gore (4 delegata), i jedan broj umjetničkih udruženja stvaralaca: Udruženje književnika Crne Gore, Udruženje likovnih umjetnika i Udruženje muzičkih umjetnika Crne Gore.

Statut i Poslovnik o radu Skupštine RSIZ-a kulture usvojen je 13. marta 1975. godine. Za prvog predsjednika Skupštine RSIZ-a kulture izabran je muzičar Cvjetko Ivanović.⁶⁵ U okviru

⁶⁴ DACG, OROC, RSO, fascikla 39, 60; 10/1975. i „Konstituisana Republička samoupravna interesna zajednica kulture“, *Pobjeda*, 29. XII 1974, str. 10.

⁶⁵ RSIZ kulture – Republičkom sekretarijatu za obrazovanje, kulturu i nauku, 9. I 1975, DACG, OROC, Republička samoupravna zajednica kulture, (u daljem dijelu RSIZK), fascikla 1, 1; 4/1975.

RSIZ-a kulture formirano je 11 stalnih komisija čiji je zadatak bio da se bave posebnim oblastima kulture. Prvi saziv Skupštine RSIZ-a je trajao do juna 1978. godine, kada je formirana Skupština drugog saziva. Za predsjednik Skupštine drugog saziva izabran je književnik Zuvdija Hodžić.⁶⁶ Za predsjednika Vijeća davalaca usluga reizabran je slikar Slobodan Đurić, a za zamjenika književnik Milorad Bošković.⁶⁷ Formirane su i opštinske SIZ kulture, s tim što su opštinama: Nikšić, Kotor, Tivat, Herceg Novi, Ulcinj, Ivangrad, Bijelo Polje, Žabljak, Plužine i Šavnik formirani zajedničke SIZ za kulturu i naku.⁶⁸

Zadatak RSIZ-a za kulturu je bio da ostvari Marksovu tezu o asocijaciji slobodno udruženih radnika, koji na osnovama slobodne i ravnopravne razmjene rada, bez posredništva države i administrativno-budžetskih pravila, rješavaju sva pitanja iz oblasti kulture.⁶⁹ SIZ za kulturu je trebalo da ostvari i Marksovo proročanstvo da će radnička klasa, kao posljednja klasa u istoriji, stvoriti prvu besklasnu kulturu i da umjetnici moraju biti Prometeji dostojni tog poziva i istorije. Odnosi u RSIZ-u su konstituisani na bazi dogovaranja. Korisnici i davaoci usluga sporazumno su odlučivali o vrstama, obimu i kvalitetu usluga i kriterijumima za obezbjeđivanje sredstava za vršenje tih usluga. Uveden je i novi način finansiranja. Određeno je da se u RSIZ kulture usmjerava 5% doprinosa iz ličnog dohotka radnih ljudi

⁶⁶ Zapisnik sa I zajedničke sjednice Skupštine RSIZ kulture II saziva, 19. VI 1978, DACG, OROC, Republička samoupravna interesna zajednica kulture, (dalje: RSIZK), fascikla 7, 6; 2/1978.

⁶⁷ Zapisnik sa I sjednice Vijeća davalaca usluga RSIZ kulture II saziva, 19. VI 1978, DACG, OROC, RSIZK, fascikla 7, 6; 10/1978.

⁶⁸ Radun Mićković, „Aktuelna pitanja razvoja crnogorske kulture i ostvarivanje politike u periodu 1970-1984. godine“, *Ovdje*, broj 190, mart 1985, str. 4.

⁶⁹ Gojko Dapčević, „Kulturno-prosvjetna zajednica u novim društvenim uslovima“, *Ovdje*, broj 70, 1975, str. 3.

koji ličnim radom samostalno obavljaju privrednu ili neprivrednu djelatnost i 0,2% doprinosa iz ličnog dohotka iz redovnog radnog odnosa.⁷⁰ No, novi model finansiranja kulture je, u početku, imao problema. Tokom 1975. i dijelom 1976. godine zadržano je budžetsko finansiranje, jer prelazak na samoupravno finansiranje nije poboljšalo finansiranje kulture. U 1976. godini ostvareno je svega 70% planiranih sredstava.⁷¹ Zbog toga je Republika morala da nadoknađuje razliku.

I pored problema u finansiranju, u ovom periodu je ostvaren veliki dio plana, definisanog u Platformi iz 1970. godine. Društvo za nauku i umjetnost Crne Gore je formirano 1973. godine (od 1976. Crnogorska akademija nauka i umjetnosti). Univerzitet u Titogradu je formiran 1974. godine, a naredne godine je dobio ime Univerzitet „Veljko Vlahović“. „Pobjeda“ je od 1. januara 1975. godine počela da izlazi kao dnevni list. Unaprijeđen je rad RTV Titograd, formirana je Centralna narodna biblioteka „Đurađ Crnojević“ i „Muzeji-Cetinje“. Sredinom 1976. godine u Crnoj Gori je bilo oko 180 OOUR-a koji su se bavili djelatnostima kulture.⁷² Početkom 1976. godine izalazio je: 18 časopisa, 7 lokalnih i oko 27 fabričkih listova. „Muzeji-Cetinje“ su imali oko 50.000 eksponata, 3.500 likovnih djela, 6.000 djela primijenjene umjetnosti i oko 100.000 prvorazrednih arhivskih dokumenata, dok je Arhiv SR Crne Gore imao oko 8.000 dužnih metara arhivske građe. U javnim bibliotekama bilo

⁷⁰ Rajko Cerović, „Između mogućnosti i potreba“, *Ovdje*, broj 122, 1979, str. 7.

⁷¹ Ocjene - stavovi i predlozi u vezi sa organizacijom i funkcionisanjem SIZ-a u oblasti kulture, Titograd, 23. IX 1976, DACG, OROC, RSO, fascikla 57, 505; 3/1976.

⁷² Radun Mićković, „Neke karakteristike sadašnjeg stanja crnogorske kulture i potrebe i mogućnosti njenog razvoja do 1980. godine“, *Ovdje*, broj 87-88, 1976, str. 7.

je oko 3 miliona knjiga. Registrovana su 372 nepokretna i 67.844 pokretnih spomenika kulture.⁷³ Do 1979. godine broj spomenika i spomen-obilježja posvećenih ličnostima i događajima iz NOB-a bio je preko 900.⁷⁴ Nikada prije nijesu postignuti tako veliki uspjesi na polju kulture.⁷⁵

Međunarodna saradnja Crne Gore je intenzivirana i počelo je predstavljanje kulturnog nasljeđa Crne Gore, prije svega, kulturnoj javnosti evropskih zemalja. Izložba „Crnogorska umjetnost prve polovine XX vijeka“ organizovana je 1975. godine u: Čehoslovačkoj, Poljskoj, SSSR-u, Mađarskoj i DR Njemačkoj.⁷⁶ Slikar Vojo Stanić je 1978. godine bio predstavnik Crne Gore na prvom Bijenalu jugoslovenske umjetnosti u Njujorku. Izložio je platno „Otmica Sabinjanki“.⁷⁷ Izvršni komitet Predsjedništva CKSK Crne Gore i Komisija za međunarodne odnose i saradnju u međunarodnom radničkom pokretu su 18. jula 1976. godine razmatrale međunarodnu saradnju SR Crne Gore u oblasti kulture, prosvjete i nauke.⁷⁸ Organi SK Crne Gore su odlučili da sačine dugoročan program međunarodne saradnje sa jasno naznačenim ciljevima i programima.

⁷³ Ivan Kustudija, „Spojiti korisno i lijepo (Spomen-obilježja u Crnoj Gori posvećena događajima i ličnostima NOR-a i socijalističke revolucije)“, *Ovdje*, broj 122, 1979, str. 20.

⁷⁴ Isto.

⁷⁵ Radojica Bošković, „Kultura u svijetlu kongresa“, *Ovdje*, broj 108, 1978, str. 2.

⁷⁶ Republički sekretarijat za obrazovanje, kulturu i nauku – Izvršnom vijeću Skupštine SR Crne Gore, 4. II 1975, DACG, OROC, RSO, fascikla 39, 1; 1/1975.

⁷⁷ „Prva izložba naših umjetnika“, *Pobjeda*, 17. III 1978, str. 13.

⁷⁸ Neka važnija idejno-politička pitanja kulturne, prosvjetne, naučne i tehničke saradnje SR Crne Gore sa inostranstvom, DACG, OROC, RSO, fascikla 57, 514; 2/1976.

Materijalni i institucionalni preporod je bio impozantan, ali je bilo i velikih nedostataka. Problemi kulturne politike i razvoja bile su regionalne razlike. Od 180 OOUR-a iz oblasti kulture, na sjeveru Crne Gore bilo ih je samo 42, a u opštinama: Plužine, Šavnik, Žabljak i Plav ukupno 9. Jedna od najvažnijih kulturnih manifestacija na sjeveru Republike bila je „Mojkovačka filmska jesen“ koja je fomirana 1976. godine.⁷⁹ Nedostajalo je razvijeno nacionalno pozorište, kompletan Simfonijski orkestar, TV studio, arheološki i prirodnjački muzeji, regionalni muzeji i arhivi. TV Titograd je u toku godine ispunjavala samo jedan dan TV programa jugoslovenskih televizija, a zbog teške konfiguracije terena kvalitet televizijskog signala u Crnoj Gori je bio loš. Nedostajalo je organizovano i plansko izdavanje kapitalnih djela iz kulture i nauke, i proizvodnja igranih i dokumentarnih filmova.⁸⁰

Ove nedostatke je trebalo riješiti u narednom planskom periodu, pa je u Društvenom planu SR Crne Gore 1976-1980, sa pratećim dokumentima o razvoju kulture, predviđeno izdavanje kapitalnih djela: Enciklopedije Crne Gore, Leksikona crnogorske kulture, Crnogorske književnosti u književnoj kritici, Antologije crnogorske proze i poezije, i izrada monografija o razvoju svih grana umjetnosti. Predviđeno je kadrovsko i materijalno jačanje institucija kulture. Predviđalo se da će Republika i RSIZ kulture do 1980. godine u kulturu uložiti oko 300 miliona dinara nepovratnih sredstava i da će ulaganje u kulturu u ovom periodu rasti po prosječnoj godišnjoj stopi od 7,1%.⁸¹ Prosječne plate

⁷⁹ Rajko Cerović, „Nove mogućnosti“, *Ovdje*, novembar 1980, str. 3.

⁸⁰ Radun Mičković, „Neke karakteristike sadašnjeg stanja crnogorske kulture i potrebe i mogućnosti njenog razvoja do 1980. godine“, *Ovdje*, broj 87-88, 1976, str. 8.

⁸¹ „O nekim aktuelnostima našeg trenutka (razgovor sa Veljkom Milatovićem, predsjednikom Predsjedništva SR Crne Gore)“, *Ovdje*, broj 92, 1977, str. 4.

u Crnoj Gori kretale su se od 3133 dinara 1976. do 6366 dinara 1980. godine.

Idejni ciljevi su ostali identični i oni su ponovljeni na VII kongresu SK Crne Gore, koji je održan 1978. godine. Cilj je bio razvoj kulture kao integralnog dijela samoupravnog udruženog rada i značajnog činioca u snaženju duhovne i društvene moći radničke klase.⁸² SK Crne Gore je naveo da će odlučnije voditi borbu protiv elitističkih shvatanja kulturnog stvaralaštva, i da će se kultura šire otvarati prema radnim ljudima i njihovim potrebama. SK je tražio umjetnička djela koja će izdržati kriterijume marksističke kritike i samoupravne socijalističke prakse, i koja će se suprotstaviti idejnim neprijateljima na ovom polju.⁸³

Kako bi se sprovela odluka o spajanju kulture i udruženog rada, CKSK Crne Gore je formirao Radnu grupu za sprovođenje ove politike. Članovi te grupe, izvršni sekretar Predsjedništva CKSK Crne Gore, književnik, politikolog i publicista dr Branko Prnjat, i sociolog dr Novo Vujošević su u januaru 1979. godine posjetili fabriku „Radoje Dakić“ u Titogradu. Na sastanku sa predstavnicima fabrike Prnjat je naveo da se kultura ne smije odvojiti od udruženog rada, neposredne proizvodnje i radničke klase.⁸⁴ Komisija CKSK Crne Gore za idejna pitanja u obrazovanju, nauci i kulturi je u septembru 1978. godine usvojila stav da OOUR-i moraju preuzeti glavnu ulogu u pokretanju kulturnih inicijativa i izgrađivanju samoupravne kulturne politike.⁸⁵

⁸² „Rezolucija Sedmog kongresa SK Crne Gore o najvažnijim pitanjima daljeg razvoja SR Crne Gore na osnovama socijalističkog samoupravljanja i zadacima Saveza komunista”, *Sedmi kongres Saveza komunista Crne Gore*, Titograd, 1978, str. 70.

⁸³ „Kultura i mi“, *Pobjeda*, 29. IV 1978, str. 12.

⁸⁴ „Kultura rada i rad u kulturi“, *Pobjeda*, 16. I 1979, str. 13.

⁸⁵ „U znaku potreba udruženog rada“, *Pobjeda*, 21. IX 1978, str. 13.

Parole zvanične kulturne politike bile su „Borba za kulturu je bitka za revoluciju“ i „Borba za podruštvljavanje kulture u stvari je bitka za podruštvljavanje sredstava za proizvodnju i društvenog rada“. ⁸⁶ Predsjednik Predsjedništva SR Crne Gore Veljko Milatović je 1979. godine smatrao da nauka i kultura moraju biti dio udruženog rada i da sve kulturno-naučne institucije moraju biti zasnovane na socijalističkim vrijednostima. ⁸⁷ U skladu sa ovom orijentacijom tokom 70-ih, a naročito u drugoj polovini ove decenije, usvojen je set zakona u oblasti kulture, koji su kulturu prilagodili novim idejnim opredjeljenjima Saveza komunista. ⁸⁸

I dalje je jedan od zadataka kulturne politike bila dosljedna borba protiv svakog pokušaja osporavanja i svojatanja crnogorske kulture, ali i protiv njenog zatvaranja i ograđivanja, i protiv svih vidova nacionalističke svijesti. Promovisana je marksistička valorizacija kulturnog nasljeđa crnogorskog naroda i intenziviranje priprema na izdavanju djela koja su od

⁸⁶ Gojko Dapčević, „Kultura – radost rada“, *Ovdje*, broj 116, 1979, str. 2.

⁸⁷ „Razgovor sa Veljkom Milatovićem“, *Pobjeda*, 28, 29. i 30. XI 1979, str. 5.

⁸⁸ Usvojeni su: Zakon o samoupravnim zajednicama kulture (1971) i mijenjan dva puta do 1976. godine, Zakon o spomenicima i spomen-obilježjima, istorijskim ličnostima i događajima (1971), Zakon o kinematografiji (1973), Zakon o izdavačkoj djelatnosti (1974) i dva puta mijenjan do 1980. godine, Zakon o zaštiti spomenika kulture (1977), Zakon o muzejskoj djelatnosti (1977), Zakon o bibliotečkoj djelatnosti (1977), Zakon o arhivskoj djelatnosti (1978), Zakon o obaveznom dostavljanju štampanih stvari (1976), Zakon o Trinaestojulskoj nagradi (1980), Zakon o uslovima za objavljivanje privatnih dnevnika, pisama, portreta, fotografija, filmova i fonograma (1980), Zakon o izmjenama i dopunama Zakona o Njegoševoj nagradi 1980. i 1981. godine. Informacija o primjeni propisa u oblasti kulture, DACG, OROC, RSO, fascikla 102, 71; 4/1981.

fundamentalnog značaja za vrednovanje kulturne baštine i za razvitak crnogorske kulture i kultura naroda i narodnosti koji žive u Crnoj Gori.⁸⁹

Novu kulturnu politiku je promovisala i Kulturno-prosvjetna zajednica Crne Gore. Bila je koordinator svih udruženja koja su se bavila ovim oblastima. Postala je okosnica međurepubličke i međunacionalne saradnje, a u idejnom pogledu djelovala je sa marksističkih polazišta. Organizovana je po delegatskom principu, i borila se za odlučujući uticaj radničke klase u kulturi.⁹⁰ Zajednica je 1978. godine proslavila 30 godina rada. Tokom tog perioda u kulturi je sprovodila program Saveza komunista i SSRN Crne Gore.⁹¹ Ona je 1978. godine okupljala 42 udruženja kulturnih radnika i umjetnika, amaterskih organizacija, kulturnih manifestacija i smotri. Cilj Zajednice u novoj kulturnoj politici bio je da, sa marksističkih polazišta, ocjenjuje kulturne programe i repertoare profesionalnih i amaterskih organizacija, i da za bori za autentičnu kulturu, njen socijalistički sadržaj koji izražava interes i potrebe udruženog rada. Kulturno-prosvjetna zajednica je ustanovila nagradu „Miladin Perović“* koja se od 1979. godine dodjeljivala za značajne rezultate u stvaralačkom

⁸⁹ Olga Perović, „Poduhvati“, *Pobjeda*, 22. IV 1978, str. 12.

⁹⁰ Gojko Dapčević, „Kulturno-prosvjetna zajednica u novim društvenim uslovima“, *Ovdje*, broj 70, 1975, str. 3.

⁹¹ Gojko Dapčević, „Od ideje do akcije (povodom 30-godišnjice Kulturno-prosvjetne zajedice Crne Gore)“, *Ovdje*, broj 114, 1978, str. 3.

* Perović Miladin (Martinići, 1921. – Podgorica, 1975), publicista. Završio je Filozofski fakultet u Beogradu. U NOB-u je učestvovao od 1941. Nakon oslobođenja je bio predsjednik Odbora Društveno-političkog vijeća Skupštine Crne Gore za spoljnu politiku, sekretar Savjeta za kulturu, generalni direktor Radio-televizije Titograd, predsjednik savjeta „Lovćen-filma“ i predsjednik savjeta Izdavačkog preduzeća „Grafički zavod“. Nikola Racković, *Leksikon crnogorske kulture*, Podgorica, 2009, str. 580.

radu na njegovanju crnogorske nacionalne kulture i kulture pripadnika naroda i narodnosti u Crnoj Gori.⁹²

Na kraju ovog četvorogodišnjeg plana postignuti su dobri rezultati. Iako je Društvenim planom za SR Crnu Goru bilo predviđeno da se u kulturu uloži oko 300 miliona dinara, to nije ostvareno, ali je od 1976. do 1980. godine RSIZ kulture u ovu djelatnost uložila 223,3 miliona dinara.⁹³ U Crnoj Gori je 1980. godine bilo 216 radnih organizacija u oblasti kulture, ili 36 više u odnosu na početak ovog četvorogodišnjeg plana.⁹⁴

Crna Gora, koja je krajem 60-ih bila kulturna provincija, već je krajem 70-ih imala kvalitetne kulturne sadržaje. Tako su, na primjer, u Crnoj Gori postojale 4 kulturne manifestacije jugoslovenskog karaktera. Najstarija je bila manifestacija Likovni salon „13. novembar“ na Cetinju. Okupljala je umjetnike iz svih jugoslovenskih republika i pokrajina, i od 1967. do 1980. godine na ovoj manifestaciji izlagalo je oko 500 umjetnika i izloženo je

⁹² „Amaterizam u svakoj sredini“, *Pobjeda*, 27. XII 1978, str. 13.

⁹³ Po oblastima: zaštita spomenika kulture i objekata prirode (oko 17,7 miliona), muzeji i arhivi (oko 40,7 miliona), bibliotečka djelatnost (oko 57,7 miliona), pozorišna djelatnost (oko 22 miliona), književnost i izdavačka djelatnost (oko 41,6 miliona), likovna djelatnost (oko 5,5 miliona), muzička djelatnost (oko 6,6 miliona), filmska djelatnost (oko 11,5 miliona), kulturno-umjetnički amaterizam (oko 6,9 miliona), međurepublička i međunarodna saradnja (oko 5,4 miliona), investicije (oko 7,6 miliona) i otkupi (1 miliona). Z. Lakić, *Poslijeratni razvoj kulture...*, str. 174.

⁹⁴ Od toga je bilo: 38 narodnih i naučnih biblioteka, 24 muzeja i zbirke, 6 arhiva i arhivskih odjeljenja, 6 umjetničkih galerija, 2 pozorišta, 12 domova kulture, 9 centara za kulturu, 38 bioskopa, 2 izdavačka preduzeća, 1 preduzeće za proizvodnju i distribuciju filmova, 2 zavoda za zaštitu spomenika kulture, 1 zavod za zaštitu prirode, 2 kulturno-umjetničke poslovnice, 3 narodna i 3 radnička univerziteta, 37 amaterskih i preko 30 omladinskih i drugih kulturno-umjetničkih društava. Isto, str. 169.

887 radova.⁹⁵ Druga manifestacija jugoslovenskog karaktera bila je „Dani muzike“ (1972), treća je bila književna manifestacija „Ratkovićeve večeri poezije“ (1971). Na njoj su učestvovali i pjesnici iz pojedinih evropskih i azijskih zemalja. U organizaciji Crnogorskog narodnog pozorišta 1979. godine ustanovljena je četvrta manifestacija jugoslovenskog karaktera - „Jugoslovenski pozorišni susreti“, koja je održana pod pokroviteljstvom Predsjedništva SR Crne Gore.

Crnogorska kultura je planski promovisana u jugoslovenskim republikama i pokrajinama. U maju 1978. godine organizovana je manifestacija „Dani crnogorske kulture“ u Zagrebu.⁹⁶ Nakon Zagreba promocija crnogorske kulture je organizovana u Sloveniji, odnosno u Ljubljani. Dani crnogorske kulture su organizovani u SR Makedoniji i u SAP Kosovo.⁹⁷ Izvršno vijeće Skupštine SR Crne Gore je 11. IV 1979. godine usvojilo koncepciju manifestacije „Dani crnogorske kulture“ u zemlji i inostranstvu.⁹⁸ Formiran je Organizacioni odbor koji je napravio koncepciju. Manifestaciju su finansirali budžet Republike i RSIZ kulture, a realizovana je preko Republičkog zavoda za međunarodnu naučnu, prosvjetno-kulturnu i tehničku saradnju. U oblasti međunarodne kulturne razmjene najvažnija manifestacija je bio Televizijski festival nesvrstanih zemalja, koji je prvi put održan u Herceg Novom 1979. godine. Tada je prikazano 75 programa.

⁹⁵ Koordinacioni odbor za saradnju republičkih i pokrajinskih Zajednica kulture, *Akcije i manifestacije od zajedničkog interesa*, Sarajevo, april 1980, str. 61-63.

⁹⁶ „Dan crnogorske kulture u Zagrebu“, *Pobjeda*, 20. V 1978, str. 13.

⁹⁷ Gojko Dapčević, „Od ideje do akcije (povodom 30-godišnjice Kulturno-prosvjetne zajedice Crne Gore)“, *Ovdje*, broj 114, 1978, str. 3.

⁹⁸ Republički zavod za međunarodnu naučnu, prosvjetno-kulturnu i tehničku saradnju – Izvršnom vijeću Skupštine SR Crne Gore, 17. IX 1979, DACG, OROC, RSO, fascikla 90, 502; 2/1979.

No, bilo je i izrazitih neuspjeha u kulturnoj politici. Nije napisano nijedno od kapitalnih djela: Enciklopedija Crne Gore, Leksikon crnogorske kulture, Crnogorska književnost u književnoj kritici, Antologije crnogorske proze i poezije, niti su izrađene monografije o razvoju svih grana umjetnosti. Zatim, četvorogodišnje iskustvo u samoupravnom upravljanju kulturom, naukom i obrazovanjem pokazalo je, prije svega, finansijsku neefikasnost, iza koje je stajala ekonomska neefikasnost, odnosno, smanjen priliv sredstava iz društvene raspodjele. Iako su zamišljeni kao mjesto dogovaranja davalaca i korisnika usluga, SIZ-ovi nijesu istisnuli administrativno-budžetske odnose i oni su, uglavnom, funkcionisali kao mehanizmi za zahvatanje i distribuciju sredstava. Radnici iz OOUR-a u oblasti materijalne proizvodnje, odnosno neposredni proizvođači nijesu bili uključeni u odlučivanje o visini stopa doprinosa za kulturu, niti su presudno uticali na namjensko usmjeravanje tih sredstava. SIZ-ovi su dohodak ostvarivali na osnovu sile zakona, a ne na osnovu dobrovoljnih sporazuma između davalaca i korisnika kulturnih usluga. Zbog toga je razlika između proklamovanih principa i prakse bila velika.

Sistem SIZ-ova se pretvorio u borbu da privreda što manje izdvaja za kulturu, nauku i obrazovanje, a oni da što više uzmu od privrede. Preobražaj kulture na bazi samoupravnih akata sporo se odvijao. Kulturne djelatnosti su se presporo oslobađale administrativno-etatističkih odnosa, komercijalizma i tržišnog ponašanja, i održala se podjela na elitnu i masovnu kulturu, dok su zabilježene i nacionalističke pojave.⁹⁹ Obrazovanje, kultura i nauka, i dalje su smatrani kao element potrošnje i opterećenje za ekonomiju, a ne kao dio udruženog rada i društvenog progressa, tako da je vlast 1980. zaključila da se od VI kongresa SK Crne Gore 1974. godine na tim pitanjima malo uradilo.¹⁰⁰

⁹⁹ Matija Novosel, „Stari odnosi u novom ruhu“, *Ovdje*, broj 98, 1977, str. 6.

¹⁰⁰ Transformacija usmjerenog srednjeg obrazovanja i udruženi rad, Titograd, septembar, 1980, DACG, OROC, RSO, fascikla 97, 15; 8/1980.

Da ovaj sistem nije funkcionisao onako kako je zamišljen pokazala je i anketa koju je 1980. godine sproveo Institut za društveno-ekonomska istraživanja iz Titograda. Anketa je sprovedena među neposrednim proizvođačima u nekoliko najrazvijenijih privrednih organizacija u Crnoj Gori. Prema rezultatima ove ankete 60,4% ispitanika nijesu znali ko su im delegati u SIZ-ovima kulture, svega 15,77% se redovno povezivalo kao delegati sa delegatskom bazom, 16,4% se rijetko povezivalo, 14,4% se uopšte nije povezivalo, a 55,7% ispitanih nije znalo da odgovori na ovo pitanje.¹⁰¹ I estetski pokazatelji su bili poražavajući. Samo 4,36% ispitanih je redovno posjećivalo koncerte ozbiljne muzike, a 8,95% je to činilo rijetko. Svakodnevna gledanost televizije je dominirala (63% ispitanih), ali je naučno-popularni program pratilo svega 9,73%, obrazovni 7,55%, opšte emisije iz kulture 3,35%, balet 0,67% i operu 0,33% ispitanih.

Davanje mogućnosti radničkoj klasi da, u skladu sa marksističkim vrijednostima, presuđuje u pitanjima kulture bila je humana, ali utopistička ideja. Ovakva kulturna politika je bila daleko ispred vremena u kojem je objavljena, jer je bila nedostižna za mnoge crnogorske građane. Prema podacima popisa stanovništva iz 1971. godine od oko 530.000 stanovnika Crne Gore 69.805 stanovnika je bilo nepismeno, preko 36.000 sa manje od četiri razreda osnovne škole i 33.000 radnika bez potpune osnovne škole.¹⁰² Zbog toga je prepuštanje kulturne politike radničkoj klasi i njenim estetskim mjerilima bilo nemoguće. O toj kulturno-obrazovnoj situaciji u Crnoj Gori književnik Milo Kralj je 1975. godine napisao: „S prozora nekih

¹⁰¹ Radun Mićković, „Kulturna politika u svijetlu kulturne prakse“, *Ovdje*, maj 1980, str. 4.

¹⁰² Božidar Đoković, „Da ne bude 'čoravih kod očiju'“, *Ovdje*, broj 89, 1976, str. 5.

visokih institucija i golim okom se može vidjeti selo s pola nepismenog stanovništva, s praga izdavačkih kuća možete dozvati dokonog bibliotekara kome dosađuju još samo obavezni đaci i poneki penzioner, na moderno odštampanim novinskim stupcima pročitati patetične izlive zahvalnosti jednog plemensko-bratstveničkog mentaliteta i morala, kroz arhitektonski i urbanistički rascvjetale ulice čuti folklorno raspjevane i primitivno bučne svatove... Zadesite li se nedjeljom na ulicama Titograda u vrijeme emitovanja guslarskih pjesama u emisiji inače posvećenoj selu, čućete do kraja odvrnute radio-aparate i pitati se: gdje zapravo počinju a gdje se brišu granice sela¹⁰³. Zagovornike nove kulturne politike je oduševljavalo Marksovo vizionarstvo prema kojem je sigurno dolazio dan kada će poeziju i slike stvarati svi.¹⁰⁴ No, u crnogorskoj stvarnosti krajem 70-ih taj dan se nije mogao ni naslutiti.

S druge strane modernizacija crnogorskog društva, koju je tokom 70-ih izveo SK Crne Gore, omogućila je stvaranje značajne urbane mlade generacije koja je raskinula sa tradicionalnom kulturom i prihvatila pop-rok muziku. Krajem 70-ih i početkom 80-ih ova muzika je stekla brojnu publiku u Crnoj Gori, a u crnogorskim gradovima formirani su vokalno-instrumentalni sastavi (VIS) koji su izvodili ovu muziku. U tome su imali podršku vlasti. Na manifestaciji „Dani jugoslovenske zabavne muzike Opatija 79“, koji je počeo da se održava godinu ranije, učestvovala su dva VIS-a iz Crne Gore: „Vaga“ iz Titograda i „Montenegrini“ iz Nikšića.¹⁰⁵ „Vaga“ je formirana krajem 1977. i u Opatiji je učestvovala i 1978. godine, dok su „Montenegrini“ formirani krajem 1978. godine. Objе grupe su

¹⁰³ Milo Kralj, „Koraci, prostor, vrijeme“, *Ovdje*, broj 69, 1975, str. 4.

¹⁰⁴ Dr Predrag Matvejević, „Samoupravljanje u svijetlu kulture“, *Ovdje*, broj 73, 1975, str. 6.

¹⁰⁵ *Pobjeda*, 3. III 1979, str. 11.

izvodile pop-rok muziku. U Herceg Novom je 1967. godine formiran VIS „Exodus“, koji je izvodio zabavnu, pop, rok muziku i primorski melos. Grupa je 1978. godine, u produkciji „Jugotona“, snimila svoj prvi singl.¹⁰⁶

Grupa „Makadam“ je nastala u Titogradu u januaru 1979. godine od profesionalnih muzičara i bivših članova VIS „Revis“ i VIS „Entuzijasti“. U oktobru 1979. godine PGP RTB je objavila prvu long-plej (LP) ploču grupe „Makadam“. To je bila prva ploča te vrste u Crnoj Gori.¹⁰⁷ Ploča je imala 10 kompozicija podijeljenih u dva žanra. Na „B“ strani ploče bile su kompozicije sa ideološki angažovanim tekstovima. Kompozicija rađena na tekst poeme „Zdravica“ Oskara Daviča posvećena je Titu, dok je pjesma „Domovino moja mati“ posvećena Titogradu. Kritika je stil „Makadama“ ocijenila kao „pank i rok ritam sa motivima crnogorskog folklor“. ¹⁰⁸ U februaru 1980. godine „Makadam“ je objavio prvu singl-ploču.¹⁰⁹ „Makadam“ je predstavljao Crnu Goru na smotri najboljih jugoslovenskih pop i rok grupa na festivalu „Dani jugoslovenske muzike 80“ u Opatiji, gdje su osvojili „Srebrnu ploču“. ¹¹⁰ Početkom 1980. godine u Titogradu je osnovan VIS „Posljednji vagon“. ¹¹¹ Krajem 1980. godine u Titogradu je osnovana grupa „Laseri“. U Titogradu je 1980. godine formiran sastav „Kohinor“. ¹¹² Njihova muzika je bila spoj regea, ska ritma i angažovanog teksta. Na Omladinskom festivalu zabavne muzike u Subotici 1981. godine Crnu Goru je predstavljala grupa „Osmi putnik“ iz

¹⁰⁶ *Pobjeda*, 31. III 1979, str. 11.

¹⁰⁷ *Pobjeda*, 6. X 1979, str. 11.

¹⁰⁸ Isto.

¹⁰⁹ *Pobjeda*, 16. II 1980, str. 11.

¹¹⁰ *Pobjeda*, 14. III 1981, str. 11.

¹¹¹ *Pobjeda*, 4. X 1980, str. 11.

¹¹² *Pobjeda*, 16. V 1981, str. 11.

Nikšića, i osvojila je treću nagradu.¹¹³ Grupa je formirana krajem 1980. godine, a 1981. godine objavili su prvi singl. Uslovi za rad grupa su bili loši.

Većina grupa u Titogradu je nestajala nakon samo par mjeseci rada, a jedini izuzetak je bila grupa „Makadam“ koji je stekla jugoslovensku popularnost i do početka 1981. godine objavila je dvije singl i jednu LP ploču.¹¹⁴ Titogradske pop i rok grupe su dugo vremena provodile u podrumima i svirale „za svoju dušu“, a najveća javna manifestacija ove muzike u Crnoj Gori je bio rok festival koji se održavao u Domu omladine „Budo Tomović“ u Titogradu. Na terasi Doma su 1983. godine u ljeto gostovale najpopularnije titogradske grupe: „Posljednji vagon“, „Rolly“, „Pa šta onda“ i „Sova“.¹¹⁵ U Domu studenata „Rifat Burdžović-Tršo“ u Titogradu početkom 1982. godine radio je disko-klub.¹¹⁶ Disko klub „M“ u Sportskom centru „Morača“ otvoren je u maju 1982. godine.¹¹⁷ Na Zaječarskoj gitarijadi 1985. godine u finalno veče se plasirala titogradska grupa „Rolly“.¹¹⁸ To je bilo njeno drugo učešće na gitarijadi, a na prvom učešću 1984. godine osvojila je prvu nagradu za revolucionarni tekst. Grupa „Rolly“ je 1985. godine učestvovala i na festivalu u Subotici.

Sredinom 70-ih pojavio se najpoznatiji crnogorski kantautor Miladin Šobić. On je 1975. godine izdao singl „To sam ja“. Šobić je 1978. godine učestvovao na svjetskom festivalu omladine i studenata u Havani, a 1980. na Festivalu mediteranskih zemalja u Palma De Majorci.¹¹⁹ Šobić je 1981. godine objavio LP ploču „Ožiljak“, i te godine je bio u sastavu jugoslovenske

¹¹³ *Pobjeda*, 18. VII 1981, str. 11.

¹¹⁴ *Pobjeda*, 24. I 1981, str. 11.

¹¹⁵ *Pobjeda*, 11. VIII 1983, str. 7.

¹¹⁶ *Pobjeda*, 4. II 1982, str. 9.

¹¹⁷ *Pobjeda*, 12. V 1982, str. 8.

¹¹⁸ *Pobjeda*, 14. IX 1985, str. 12.

¹¹⁹ *Pobjeda*, 4. VIII 1981, str. 7.

muzičke delegacije na Festivalu mediteranskih zemalja u Alžiru. Drugi album „Umjesto gluposti“ objavio je 1982. godine. U amfiteatru Tehničkog fakulteta u Titogradu Miladn Šobić je 7. maja 1985. godine održao koncert.¹²⁰

Pop-rok muzika, njeni izvođači i ljubitelji u Crnoj Gori, značajno su uticali na modernizaciju crnogorske masovne kulture i, uz zvaničnu kulturnu politiku, suprotstavili su se bratstveničko-plemenskom tradicionalizmu, kvazi-narodnoj muzici i, uopšte, provincijalizmu i kulturnoj zaostalosti.

Tokom 80-ih Savez komunista Crne Gore je održao kontinuitet u kulturnoj politici. Osmi kongres SK Crne Gore je 1982. godine u oblasti kulture samo reafirmisao odluke VII kongresa. Prema Rezoluciji VIII kongresa, dalji ciljevi kulturne politike su bili potpuni preobražaj kulture na samoupravnim odnosima i prenošenje najvećih ovlašćenja u OOUR-e i Mjesne zajednice, jačanje uloge radnika u kreiranju kulturne politike i borba protiv pretvaranja SIZ-ova u posrednike.¹²¹ Savez komunista je promovisao slobodu kulturnog stvaralaštva bez elitizma, uz svestraniji razvoj marksističke kritike u oblasti kulture i marksističke valorizacije kulturno-istorijskog nasljeđa. Partija se borila za jačanje idejno-estetskih kriterijuma i za svestrani razvoj kultura svih pripadnika naroda i narodnosti koji su živjeli u Crnoj Gori.

I pored ovih odluka, samoupravni koncept finansiranja i funkcionisanja kulture nije zaživio i SIZ-ovi su, u stvari, bili samo državni fondovi sa drugačijim imenom.¹²² SIZ-ovi su u kulturi doprinijeli isključivo uvećavanju administrativnog aparata i obesmislili su tezu o samoupravnom uređivanju kulture.¹²³

¹²⁰ *Pobjeda*, 7. V 1985, str. 8.

¹²¹ Ratko Đukanović, „Kulturna politika između ciljeva i stvarnosti“, *Ovdje*, februar 1985, str. 5.

¹²² Gojko Dapčević, „Samoupravni front kulture“, *Ovdje*, april 1982, str. 3-4.

¹²³ „Samoupravno initeresno orgnizovanje u kulturi i nauci“, *Pobjeda*, 29. IX 1982, str. 9.

Zbog toga je u Crnoj Gori 1982. godine donešen novi Zakon o samoupravnim interesnim zajednicama kulture.¹²⁴ Najveće promjene u odnosu na prethodno stanje su bile što je RSIZ kulture formiran udruživanjem opštinskih SIZ-ova kulture, što su Skupštinu Republičke SIZ u oba Vijeća činili delegati SIZ-ova kulture opština i što je potencirano stvaranje granskih SIZ-ova. RSIZ kulture je od 1982. godine bila asocijacija opštinskih samoupravnih zajednica kulture na osnovu međusobne solidarnosti, saradnje i uzajamnosti.¹²⁵ U skladu sa novim zakonom u junu 1982. godine izabran je treći saziv Skupštine SIZ-a. Za predsjednika Skupštine izabran je dr Miomir Maksimović, a za zamjenika predsjednika Skupštine izabran je književnik Radojica Bošković.¹²⁶ Za predsjednika Skupštine RSIZ kulture četvrtog i posljednjeg saziva 1986. godine izabran je istoričar umjetnosti Lazar Seferović, a za zamjenicu glumica Dragica Tomas.¹²⁷

No, novi Zakon i nova organizacija RSIZ-a za kulturu nijesu poboljšali rad. Pored toga ekonomska kriza, koja je pogodila Jugoslaviju i Crnu Goru početkom 80-ih, otežala je finansijsku situaciju u kulturi. Investicije su ograničene na održavanje postojećih institucija i manifestacija, a ta mreža je do sredine 80-ih, u odnosu na naslijeđeno stanje, bila impozantna.

Od usvajanja Platforme 1970. godine do 1985. godine formirane su 53 kulturne institucije i 14 kulturnih smotri.¹²⁸ Među

¹²⁴ „Službeni list SR Crne Gore“, br. 18/82.

¹²⁵ Statut RSIZ kulture, DACG, OROC, RSIZK, fascikla 16, 12; 3/1982.

¹²⁶ Zapisnik sa I konstitutivne sjednice Skupštine RSIZ kulture III saziva, 17. VI 1982, DACG, OROC, RSIZK, fascikla 16, 7; 6/1982.

¹²⁷ Zapisnik sa I sjednice Skupštine RSIZ kulture IV saziva, 1. VII 1986, DACG, OROC, RSIZK, fascikla 24, 22; 6/1986.

¹²⁸ Formirani su: CANU, Univerzitet, Univerzitetska biblioteka, Galerija umjetnosti nesvrstanih zemalja „Josip Broz Tito“, Muzička akademija, Kulturološki fakultet, Njegošev mauzolej, Spomen dom u Kolašinu, Spomen

važnije kulturne događaje iz ovog perioda spada i osnivanje Galerije umjetnosti nesvrstanih zemalja „Josip Broz Tito“ 1981. godine u Titogradu.¹²⁹ Povod za njeno osnivanje je bilo obilježavanje 20-godišnjice Prve konferencije nesvrstanih u Beogradu 1961. godine. Galerija je smještena u obnovljenom dvorcu kralja Nikole u Titogradu i počela je sa radom 1. IX 1984, a već 1985. godine organizovala je 19 pojedinačnih i kolektivnih izložbi iz nesvrstanih zemalja.¹³⁰ U stalnoj postavci

kuća Crvenoj komuni u Petrovcu, Prirodnjačka zbirka na Žabljaku, umjetničke galerije u Kotoru, Budvi, Baru, Ulcinju, Nikšiću, Ivangradu i Pljevljima; Galerija „Risto Stijović“ u Titogradu; poklon-galerije Njegošu likovnih umjetnika Jugoslavije; Galerija solidarnosti likovnih umjetnika Jugoslavije u Kotoru, Galerija dječijih radova u Rožajama, muzeji u Ulcinju i Budvi, zavičajni muzeji u Kotoru i Plužinama, Memorijalni muzej „Marka Miljanova“ i memorijalni muzej „Blaža Jovanovića“; arhivi u Herceg-Novom, Budvi, Ivangradu, Titogradu; narodna biblioteka u Plužinama; biblioteke u mjesnim zajednicama i centrima: Kruševac, Zabjelo, Konik, Masline, Golubovci, Grahovo, Vilusi, Petrovići, Krstac, Vidrovan, Miolje Polje, Ozrinići, Bare Kraljske, Vladimir, Ostros; domovi kulture u Mojkovcu, Ulcinju, Kolašinu, Baru, Kotoru, Dolcu, Vladimiru, Mojanovićima, Golubovcima i Ostrosu. Nove kulturne manifestacije su bile: „Dani muzike“ u Svetom Stefanu, „Ratkovićeve večeri poezije“ u Bijelom Polju, „Plavske svečanosti kulture“, „Nikšićki književni susreti“, „Festival dramskih amatera“ u Bijelom Polju, „Festival folklor Crne Gore“, „Igre juga“, „Festival omladinskog i dječijeg muzičkog stvaralaštva“ u Kotoru, „Festival bleh-muzike“ u Tivtu, „Studentske staze“ u Cetinju, „Susreti pisaca radnika Crne Gore“ u Nikšiću, „Dani rodoljubive poezije“ u Ivangradu, „Festival recitatora“ u Pljevljima i Baru, i „Likovni susreti učenika osnovnih škola“ u Rožajama.

¹²⁹ Mladen Lompar, „Uz godišnjicu osnivanja Galerije nesvrstanih „Josip Broz Tito“, *Ovdje*, januar 1983, str. 24.

¹³⁰ Zapisnik sa sastanka republičkih i pokrajinskih predsjednika komiteta za kulturu, Titograd, 31. I 1986, DACG, OROC, Republički komitet za obrazovanje, kulturu i nauku (RKO), fascikla 7, 60; 12/1986.

bilo je predstavljeno 50 nesvrstanih zemalja sa 250 eksponata. U Galeriji je svaka nesvrstana zemlja bila predstavljena u onoj mjeri i na način kako je željela. Galerija nije otkupljivala eksponate i svaka zemlja ih je mogla povući i zamijeniti drugim eksponatima. Na sastanku ministara nesvrstanih zemalja u Havani 26-29. aprila 1982. godine Galerija je u uključena Program kulturne saradnje nesvrstanih zemalja.

Jedan od najvećih kulturnih projekta u ovom periodu bilo je snimanje filma i serije „13. jul“. Producent filma je bilo preduzeće „Zeta-film“, a u filmu su učestvovali neki od najpoznatijih jugoslovenskih i crnogorskih filmskih stvaralaca.¹³¹ Premijera je održana u bioskopu „Kultura“ u Titogradu 13. jula 1982. godine.¹³² Ovo je bio najskuplji projekat u istoriji crnogorske kinematografije. Koštao je 93,4 miliona dinara. Prosječna plata u Crnoj Gori 1981. godine bila je 8.832 dinara. Snimanje filma i TV serije „13. jul“ je ispraznilo sredstva predviđena za razvoj kinematografije i zato do kraja komunističke vladavine crnogorska kinematografija samostalno nije proizvela nijedan igrani film.

Važan događaj u crnogorskoj kulturi bilo je i osnivanje Kulturološkog fakulteta na Cetinju 1981. godine. Ovaj fakultet je trebalo da obrazuje stručnjake za kvalitetan naučno-istraživački rad o crnogorskoj kulturi. No, samo godinu nakon

¹³¹ Angažovani su najpoznatiji autori: režiser Radomir Šaranović, direktor fotografije Predrag Popović, scenograf Veljko Despotović, kostimograf Biljana Dragović, tonski snimatelj Marjan Meglič, montažer Olga Skrigin, kao i vrhunska glumačka ekipa: Petar Božović, Miki Manojlović, Rade Šerbedžija, Petar Banićević, Pavle Vujisić, Bata Živojinović, Ljiljana Dragutinović, Aleksandar Berček, Veljko Mandić, Boro Begović. Epizodne uloge su dobili mladi: Žarko Laušević, Milutin Karadžić i Emir Kusturica (ujedno i pomoćnik reditelja).

¹³² „Svečana premijera filma '13. jul'“, *Pobjeda*, 13. VII 1982, str. 2.

formiranja pokazalo se da nijesu stvoreni neophodni smještajni i organizacioni uslovi, i da nije obezbijeden nastavni kadar. Kulturološki fakultet je stagnirao do 1988. godine kada je ukinut i umjesto njega je osnovan Fakultet likovnih umjetnosti.

Rezultati razvoja institucija, manifestacija i programa kulture bili su za ponos. S druge strane, vlast nije bila zadovoljna idejnim ostvarenjima kulturne politike, jer se socijalističke vrijednosti nijesu usvajale željenim tempom, a konkurentske ideje, prije svih nacionalizam, bile su u usponu.

Vlast je tokom 80-ih nastojala da afirmiše socijalističku ideologiju u kulturi i organi Saveza komunista su gotovo svake godine raspravljali o kulturi i trudili se da realizuju zvaničnu kulturnu politiku. U Marksističkom centru CKSK Crne Gore 24. IV 1980. godine održan je sastanak na kome su glavnu riječ imali dr Branko Prnjat (izvršni sekretar Predsjedništva CKSK Crne Gore) i Rajko Cerović (glavni urednik Kulturno-dokumentarne redakcije Televizije Titograd). Zaključeno je da razvijanje nove svijesti o stvaralaštvu podrazumijeva i odbacivanje građanskih i etatističkih koncepata stvaralaštva i da Savez komunista mora razvijati novu svijest o kulturi i marksističkoj kritici.¹³³ Sličan sastanak je održan u Marksističkom centru „Nikola Kovačević“ u Nikšiću u aprilu 1981. godine. Dr Branko Prnjat je i na ovom sastanku naglasio da socijalistička revolucija mora dovesti do podružtvljavanja kulture i njenog spajanja s udruženim radom.¹³⁴ U julu 1980. godine u Marksističkom centru CKSK Crne Gore je održan skup o marksističkoj valorizaciji crnogorskog kulturnog

¹³³ Rezime sa razgovora o kritici u oblasti kulture, održanog 24. IV 1980. godine, Marksistički centar Predsjedništva CKSK Crne Gore, DACG, OSIO-PG, CKSK Crne Gore.

¹³⁴ „Okrugli sto 'Kulturna politika u udruženom radu' u Nikšiću“, *Pobjeda*, 16. IV 1981, str. 9.

nasljeđa.¹³⁵ Predstavnici vlasti su podržali koncept crnogorske nacionalne i socijalističke kulture.

Vlast je preko masovnih medija, a naročito televizije, nastojala da afirmiše crnogorsko kulturno nasljeđe. TV Titograd je u ovom periodu intenzivno afirmisala crnogorsku kulturu. Direktor TV Titograd Božina Ivanović je 1984. godine na proslavi 20 godina od emitovanja prvih emisija TV Titograd izjavio da će televizija afirmisati crnogorsko nacionalno biće, kulturni i stvaralački identitet Crne Gore.¹³⁶ Na istoj svečanosti predsjednik CKSK Crne Gore Marko Orlandić je osudio negaciju samobitnosti crnogorskog naroda, izjavio da će se CKSK uvijek boriti protiv te negacije i da će RTV Titograd biti stožer okupljanja stvaralačkih snaga, kulturnih i naučnih radnika koji će afirmisati biće Crne Gore u zajednici jugoslovenskih naroda i narodnosti i njihove zajedničke kulturne baštine.¹³⁷ U ljeto 1984. godine Televizija Titograd je emitovala emisiju posvećenu crnogorskom kulturnom nasljeđu.¹³⁸ TV Titograd je treći ciklus emisija „Crnogorska kulturna riznica“ počela da emituje u maju 1985. godine. Urednik emisije je bio Novica Samardžić, a autori tekstova: Danilo Radojević, Rajko Vujičić, Novica Samardžić i Ranko Kujović.¹³⁹ Od 5. do 16. oktobra 1986. godine prikazane su 4 epizode novog serijala „Crnogorske kulturne riznice“ čiji je urednik bio Novica Samardžić, a stručni

¹³⁵ Stenogram sa rasprave o problemima izučavanja i marksističke valorizacije crnogorskog kulturnog nasljeđa, 24. VII 1980. godine, Marksistički centar, Sekcija za idejna pitanja u oblasti kulture, nauke i obrazovanja, DACG, OSIO-PG, CKSK Crne Gore.

¹³⁶ „Svjedok i sudionik“, *Pobjeda*, 27. XI 1984, str. 1.

¹³⁷ „Ni regulator ni aplauder“, *Pobjeda*, 27. XI 1984, str. 2.

¹³⁸ Novica Samardžić, „O Miroslavljevu jevanđelju“, *Pobjeda*, 1. IX 1984, str. 10.

¹³⁹ „Novi ciklus 'Crnogorska kulturna riznica'“, *Pobjeda*, 7. V 1985, str. 8.

saradnici Stanislav-Rako Vujošević, dr Danilo Radojević i Mladen Lompar.¹⁴⁰

Kako bi se idejnim pitanjima u kulturi posvetila već pažnja, RSIZ kulture je 1983. godine pokrenuo projekat „Aktuelna pitanja razvoja crnogorske kulture“ i kao rezultat ovog projekta početkom 1985. godine objavljena je istoimena studija.¹⁴¹ Studija je bila, u stvari, materijal za javnu raspravu, sabiranje novih saznanja, selekciju opredjeljenja i njihovo usaglašavanje sa tadašnjom politikom u kulturi.

Na osnovu ovog materijala u Marksističkom centru CKSK Crne Gore je u martu 1985. godine organizovana rasprava o aktuelnim pitanjima crnogorske kulture, na kojoj je analiziran petnaestogodišnji učinak „Platforme za razvoj crnogorske kulture“. Učesnici rasprave su podržali kulturnu politiku SK Crne Gore i smatrali su da se treba boriti protiv srpskog i crnogorskog nacionalizma. Član Republičkog komiteta za obrazovanje, kulturu i nauku Dimitrije Krivokapić je osudio velikosrpsku politiku koja je negirala crnogorsku naciju i prisvajala njenu kulturnu baštinu.¹⁴² Krivokapić je naveo da takva politika prema Crnoj Gori traje od Ilije Garašanina, u novije vrijeme od kraja 60-ih, odnosno od perioda kada se krenulo u razvijanje crnogorskih nacionalnih institucija. Smatrao je da je velikosrpski nacionalizam najopasniji za Crnu Goru jer raspolaže značajnim sredstvima, a Crna Gora nema dovoljno snažne mehanizme da mu se suprotstavi.¹⁴³ Krivokapić je smatrao da je crnogorski nacionalizam najviše opasan za crnogorski narod, za njegov dalji kulturni i opšt-edruštveni razvitak, jer je težio zatvaranju, mediokritetstvu u

¹⁴⁰ „Crnogorska kulturna riznica“, *Pobjeda*, 1. X 1986, str. 10.

¹⁴¹ Radojica Bošković, „Šta i kako dalje (povodom projekta 'Aktuelna pitanja razvoja crnogorske kulture')“, *Ovdje*, broj 190, mart 1985, str. 2.

¹⁴² „Mjeriti uvijek – po djelu“, *Pobjeda*, 20. III 1985, str. 8.

¹⁴³ „Ono smo što jesmo“, *Pobjeda*, 23. III 1985, str. 10.

stvaralaštvu i samodovoljnosti. Osudio je i hrvatski nacionalizam koji je svojatao Boku i Crnogorsko primorje do Bara, i u okviru tog prisvajanja težio i prisvajanju kulturnog nasljeđa Crnogorskog primorja.

Književnik Milo Kralj je osudio napade velikosrpskog nacionalizma na crnogorsku naciju, ali i crnogorske nacionaliste koji su težili stalnim razgraničenjima tamo gdje su kulturne tradicije gusto isprepletane s drugima.¹⁴⁴ Za afirmaciju crnogorske kulture i nacionalnosti, ali i za njihovo povezivanje s drugim nacionalnim kulturama u Jugoslaviji zalagali su se: književnik Ratko Đurović, partijski funkcioner Matija Novosel, funkcioner Republičkog komiteta za obrazovanje, kulturu i nauku Radun Mićković i politikolog Dušan Ičević. Ratko Đurović je izjavio da je kultura Crne Gore neodvojivi i sastavni dio kulture jugoslovenskih naroda, i da su sve njene vrijednosti istovremeno i vrijednosti naroda Jugoslavije.

Povodom 15 godina od donošenja „Platforme o razvoju crnogorske kulture“, Komisija za idejni i teorijski rad CKSK Crne Gore je u maju 1985. godine raspravljala o pitanjima crnogorske kulture. Član Predsjedništva CKSK Crne Gore i publicista Marko Špadijer je naveo da je dužnost SK da stvara uslove za razvoj crnogorske kulture i da je ona dio nacionalne ravnopravnosti.¹⁴⁵ Smatrao je da se treba boriti protiv separatističkog zatvaranja crnogorske kulture, kao i za afirmaciju kultura ostalih naroda i narodnosti u Crnoj Gori.

Nakon javne rasprave, CKSK Crne Gore je u maju 1985. godine usvojio Nacrt razvoja crnogorske kulture.¹⁴⁶ Savez komunista

¹⁴⁴ „Koliko smo istrajali“, *Pobjeda*, 23. III 1985, str. 9.

¹⁴⁵ „Vrijeme za promjene“, *Pobjeda*, 18. V 1985, str. 10.

¹⁴⁶ Predsjedništvo CKSK Crne Gore, Aktuelna idejno-politička pitanja samoupravnog društveno-ekonomskog preobražaja i daljeg razvoja crnogorske kulture i kulture drugih naroda i narodnosti u Crnoj Gori i zadaci Saveza komunista, Titograd, maj 1985. godine, DACG, OSIO-PG, CKSK Crne Gore.

se opredijelio za kontinuitet kulturne politike, odnosno za razvoj kulture kao klasno-oslobodilačke djelatnosti samoupravno udruženih neposrednih proizvođača, radnih ljudi. Promovisan je nastavak izgrađivanja marksističke kritičke misli, koja će biti u stanju da kvalifikovano valorizuje rezultate inventivnog, stvaralačkog rada i da afirmiše prave kulturne vrijednosti.

CKSK Crne Gore je 30. septembra 1985. godine održao 24. sjednicu na kojoj je razmatrao rezultate sprovođenja zadataka iz „Platforme o razvoju crnogorske kulture“ koja je usvojena 1970. godine i odlučeno je da se nastavi sa dotadašnjim konceptom.¹⁴⁷ U radu sjednice učestvovali su, između ostalih, predsjednik CKSK Crne Gore Marko Orlandić i predsjednik CK SKJ Vidoje Žarković. Ovo je nakon donošenja Platforme 1970. godine bila najznačajnija sjednica CKSK Crne Gore o kulturi.

Uvodno izlaganje je podnio član Predsjedništva CKSK Crne Gore Marko Špadijer. Istakao je da je za 15 godina ostvareno dosta i da su 1985. godine, nominalno, funkcionisale 223 ustanove kulture i 14 stalnih manifestacija jugoslovenskog ili međunarodnog karaktera.¹⁴⁸ Špadijer je naveo da će se crnogorska kultura i dalje razvijati na postavkama zvanične ideologije. Smatrao je da crnogorska kultura, oslonjena na masovnu bazu, dugoročno i temljeno programirana i idejno usmjeravana na osnovama marksizma, treba da teži višim i obuhvatnijim socijalističkim sintezama.¹⁴⁹ Među glavnim zadacima u narednom periodu bili su razvoj samoupravljanja u kulturi, razmjena i prožimanje kulturnih vrijednosti na jugoslovenskom i međunarodnom planu, i borba protiv nacionalizma.¹⁵⁰

¹⁴⁷ „Kultura ravnopravnih“, *Pobjeda*, 1. X 1985, str. 1.

¹⁴⁸ Stenografske bilješke sa 24. sjednice CKSK Crne Gore, Titograd, 30. septembar, 1985. godine, str. 6, DACG, OSIO-PG, CKSK Crne Gore.

¹⁴⁹ Isto, str. 19.

¹⁵⁰ Isto, str. 21.

Špadijer je smatrao da su afirmacija crnogorske kulture i ispoljavanje njenog identiteta revolucionarna tekovina crnogorskog naroda i izraz potrebe da se na avnojevskim i ustavnim principima doprinese razvoju bratstva i jedinstva i učvršćenju socijalističke Jugoslavije.¹⁵¹ Tvrдио je da je potrebno marksistički valorizovati prošlost crnogorskog naroda, i da su u tom pravcu ključni projekti: studija o crnogorskom nacionalnom pitanju, zbornik građe o politici SKJ o nacionalnom pitanju, rad na Istoriji SK Crne Gore, Istoriji Crne Gore, Enciklopediji Crne Gore i Istoriji crnogorske književnosti.

Identično je izjavio i član CK SKJ Veselin Đuranović. Naveo je da treba afirmisati projekte: Istorija Crne Gore, Istorija SK Crne Gore, Enciklopedija Crne Gore, Istorijski muzej i da na njima treba raditi kvalitetno, bez obzira na potrebno vrijeme.¹⁵² Đuranović je izjavio da SK mora povesti borbu protiv svih nacionalista. Tu borbu je, po njegovom mišljenju, trebalo voditi odlučno i sa marksističkih pozicija i naučnih argumenata. Na sjednici su, opet, odbačeni i kritikovani sprski i crnogorski nacionalizam, i konkurentske teorije o crnogorskoj naciji i kulturi.¹⁵³

Predsjedništvo CKSK Crne Gore je u januaru 1986. godine prihvatilo Zaključke sa 24. sjednice CKSK Crne Gore o kulturi, i izjavilo da su Zaključci s ove sjednice osnova za dalje idejno djelovanje u kulturi, odnosno, podržali su afirmaciju crnogorske kulture, ali i kulture drugih naroda i narodnosti u Crnoj Gori kao dijelu kulturne riznice jugoslovenskih naroda i narodnosti.¹⁵⁴

¹⁵¹ Isto, str. 26-28.

¹⁵² „Defanziva Saveza komunista omogućava ofanzivu drugih snaga“, *Pobjeda*, 5. X 1985, str. 10-11.

¹⁵³ „Iz rasprave na cjednici CKSK Crne Gore o kulturi“, *Pobjeda*, 5. X 1985, str. 9.

¹⁵⁴ „Blagotvoran idejni uticaj“, *Pobjeda*, 17. I 1986, str. 9.

Zaključci su usvojeni kao dio Platforme Devetog kongresa SK Crne Gore u kulturnoj politici. Ovaj kongres je održan 1986. godine.

No, ova idejna opredjeljenja nijesu do kraja realizovana. CKSK Crne Gore je u „Operativnom programu“ iz aprila 1988. godine naveo da stanje u kulturi nije doživjelo izmjene i poboljšanja, da su prisutne zloupotrebe kulture u nacionalističke svrhe, da nije izvršena diferencijacija u Savezu komunista na pitanjima sprovođenja zaključaka 24. sjednice i da se preobražaj kulture na samoupravnim osnovama sporo odvija.¹⁵⁵

U tom stanju je crnogorsku kulturu zatekla smjena vlasti, odnosno prevrat u januaru 1989. godine. Nova vlast je imala drugačije planove o idejnim i organizacionim pitanjima crnogorske kulture. Cilj prevrata iz januara 1989. godine bio je stvaranje Jugoslavije kakva je bila prije 1966. godine, odnosno povratak na centralizam i unitarizam. U tom pravcu se razvijala i nova kulturna politika u Crnoj Gori. Zato je period od 1970. do 1989. godine proglašen za istorijsku nelogičnost, separatizam i odvajanje Crne Gore od njenog istorijskog bića. Nova crnogorska vlast je obezvrijedila napore koji su učinjeni od usvajanja „Platforme za razvoj crnogorske kulture“ iz 1970. godine na afirmaciji, i prije svega, ravnopravnosti i jednakosti crnogorske nacije.

O tome je Udruženje književnika Crne Gore, kao institucija koja se priklonila novoj vlasti, već 2. februara 1989. godine organizovalo skup na temu „Aktuelna pitanja kulture u Crnoj Gori“. Na ovom skupu je osuđen prethodni nacionalni koncept kulturne politike, a nova tendencija je bila da se kulturi ukine crnogorski nacionalni predznak. Dok su sve prethodne platforme i programski dokumenti naglašavali nacionalnu

¹⁵⁵ Slobodan Kalezić, „Opredjeljenja i ostvarenja (Analiza ostvarivanja zaključaka 24. sjednice CKSK Crne Gore o kulturi)“, *Ovdje*, broj 229, jun 1988, str. 2.

komponentu crnogorske kulture, ovaj skup je nazvan kultura u Crnoj Gori.¹⁵⁶

Jedan od pristalica nove vlasti književnik Božidar Đoković je izjavio da je u Crnoj Gori početkom sedme decenije, pod političko-etatiističkim kišobranom, počeo da buja nacionalizam separatističkog smjera i orijentacije, čiji je cilj bio podsticanje procesa konfederalizacije Jugoslavije.¹⁵⁷ Đoković je naveo da je „Platforma za razvoj crnogorske kultrne“ 1970. godine nastala na toj ideologiji. Izjavio je da bi trebalo temeljno revidirati prethodni program razvoja nacionalne kulture, jer je smatrao da je taj program obilježen stvaranjem lažnih predstava, dokazivanjem etničke posebnosti crnogorske nacije, podizanjem ograda i razdvajanja zajedničkog i bliskog sa drugim narodima i kulturama, a prije svega sa srpskim narodom i kulturom. Da bi se poništili dometi prethodne kulturne politike trebalo je ukloniti ljude, prije svega iz medija, koji su bili najaktivniji u njenom sprovođenju.

Kako bi se što brže poništili dometi prethodne kulturne politike, pristalice nove vlasti su nastojale da diskredituju prethodni režim. Jedan od takvih, lingvista i direktor Instituta za srpski jezik SANU dr Drago Ćupić je u septembru 1989. godine u *Pobjedi* objavio feljton u kome je razvoj poslijeratne crnogorske kulture nazvao krivotvorenjem, a crnogorsku naciju i crnogorsko nacionalno biće falsifikatima i podmetanjima.¹⁵⁸ Za tu politiku je optužio bivše crnogorske funkcionere Veljka Milatovića i Veselina Đuranovića, kao i intelektualce koji su iskazivali pripadnost crnogorskoj naciji. Politiku bivšeg

¹⁵⁶ „Aktuelna pitanja kulture u Crnoj Gori“, *Ovdje*, broj 238, mart 1989, str. 7–11.

¹⁵⁷ Božidar Đoković, „Busije nacionalizma“, *Pobjeda*, 14. IV 1989, str. 2.

¹⁵⁸ Dr Drago Ćupić, „Tragedija jedne (ne) kulturne politike“, *Pobjeda*, 13. IX 1989, str. 13.

komunističkog rukovodstva Crne Gore Ćupić je poistovjetio sa politikom Austrougarske.¹⁵⁹ Smatrao je da je takva politika udaljavala Crnogorce od njihovog srpskog etničkog korijena i da je proganjala ugledne naučnike i pisce kao što su: Matija Bečković, Miodrag Bulatović i dr Pavle Ivić. Ćupić je smatrao da je to dokaz crnogorskog nacionalizma i separatizma prethodne crnogorske vlasti.¹⁶⁰ Tvrdio je da ta vlast nije isto kažnjavala srpske i crnogorske nacionaliste, jer su crnogorski dobili uticajna mjesta u kulturnim institucijama, odakle su nastavili da šire priču o potpunoj samobitnosti Crnogoraca, i da je to trajalo do januara 1989. godine, kada je narod morao da likvidira lažnu, nedemokratsku i reakcionarnu politiku.¹⁶¹ Ćupić je govorio protiv Crnogorske pravoslavne crkve i protiv crnogorskog jezika.

One koje je prethodna vlast smatrala srpskim nacionalistima Ćupić je nazvao jugoslovenski orijentisanim stvaraocima. Priznao je da je CKSK Crne Gore javno bio za srpskohrvatski jezik, ali da je prećutno prihvatio razbijanje jedinstvenog jezika. Ćupić je naveo da su na takav način stvorene crnogorske nacionalističke laži za čije će demontiranje biti potrebne decenije.

Predsjedništvo CKSK Crne Gore je 27. septembra 1989. godine organizovalo raspravu o kulturi, kojom je predsjedavao Todor Baković, član Predsjedništva.¹⁶² Todor Baković je osudio

¹⁵⁹ Dr Drago Ćupić, „Silnici i njihovi poslušnici“, *Pobjeda*, 14. IX 1989, str. 11.

¹⁶⁰ Dr Drago Ćupić, „Zabranjeni ljudi u nauci“, *Pobjeda*, 15. IX 1989, str. 10.

¹⁶¹ Dr Drago Ćupić, „Falsifikovanje istorijskih izvora“, *Pobjeda*, 16. IX 1989, str. 11.

¹⁶² U raspravi su učestvovali: Blagota Eraković, Sava Laban, Slobodan Tomović, Čedo Vuković, Budimir Dubak, Dragica Tomas, Dušan Kostić, Veselin Rakčević, Radomir Uljarević, Predrag Golubović, Jovan Striković, Ranko Jovović, Zdravko Velimirović, Želidrag Nikčević, Ilija Lakušić,

prethodni kocept razvoja crnogorske kulture i izjavio da je to bilo vrijeme u kojem je gušena sloboda stvaralaštva, u kojem su proganjani i uništavani talentovani kadrovi, a promovisano mediokritetstvo. Na ovoj sjednici su neki stvaraoci dali podršku novoj vlasti i njenoj ideologiji. Akademik i pisac Dušan Kostić je izjavio da je izgradnja Njegoševog mauzoleja jednoumlje, da je prethodna vlast maltretirala pisce i nepravedno dodjeljivala Njegoševu i Trinaestojulsku nagradu. Pisac Dragomir Brajković je govorio o otuđenju Crne Gore od srpstva i zapitao se: „Šta je teralo tolike crnogorske poluinteligente da tako strasno budu ono što nisu?“ Brajković je izjavio da su pisci koje su proganjali novokomponovani crnogorski etnogenetičari konačno dobili satisfakciju i da je došlo njihovo vrijeme.¹⁶³ Brajković je mitinge u Crnoj Gori, na kojima je srušena prethodna vlast, nazvao najснаžnijim kulturnim događajem u Crnoj Gori. Književnik Ranko Jovović je rekao da su feudalni komunisti razboljeli čitavo društvo, a da Sveti Sava, Njegoš i Vuk osvjetljavaju nacionalno biće.¹⁶⁴ Književnik Radomir Uljarević je tvrdio da je prethodna vlast protjerivala najbolje stvaraoce iz Crne Gore i da je čak protjerala Njegoša, jer je doživio tragediju rušenja kapele i izgradnju mauzoleja.¹⁶⁵ Uljarević je naveo da je prethodna kulturna politika u Crnoj Gori bila antisrpska i da je tako sprovedena asimilacija Srba. Tvrdio je da je položaj Srba u Crnoj Gori bio povremeno teži i gori od položaja Srba u Hrvatskoj, i da je prethodna vlast od Crne Gore napravila duhovni gulag za neistomišljenike. Razvoj institucija kulture u Crnoj Gori književnik Ilija Lakušić je nazvao birokratskom

Dragomir Brajković, Zdravko Velimirović i Velibor Zolak. *Pobjeda*, 28. IX 1989, str. 13.

¹⁶³ *Pobjeda*, 29. IX 1989, str. 11.

¹⁶⁴ „Strah koji je teško izliječiti“, *Pobjeda*, 30. IX 1989, str. 11.

¹⁶⁵ „Kreativnost je gušena“, *Pobjeda*, 3. X 1989, str. 11.

scenografijom.¹⁶⁶ Učesnicima skupa telegram je uputio pisac Jevrem Brković i naveo da istorija neće oprostiti ako se dozvoli odbacivanje „Platforme o crnogorskoj nacionalnoj kulturi“.

CKSK Crne Gore je 19. oktobra 1989. usvojio dokument Osnovi politike SK Crne Gore u kulturi kojim je određeno da niko ne može biti odgovoran ni snositi posljedice, sem moralnih, zbog svog umjetničkog, naučnog i kulturnog stvaralaštva ukoliko time ne krši prava drugih, koja će se regulisati zakonskim propisima.¹⁶⁷ Time su srušene ideološke barijere u kulturi, ali nije uspostavljen vrijednosni sud. U ovom dokumentu je navedeno da se nova razvojna filozofija u Crnoj Gori zasniva na: tržišnoj ekonomiji, političkoj demokratiji i pravnoj državi.¹⁶⁸ Odustalo se i od klasnog koncepta, odnosno od parole da je kultura vlasništvo radničke klase. Napušten je projekat brisanja granice između fizičkog i intelektualnog rada.

Odbačen je prethodni koncept razvoja kulture i navedno je da je on bio šematizovan izolacijom kulture od svakodnevnog života i rada, odnjegovan u okrilju političke i duhovne malograđanštine i zatvoren u posebne sektore etatiističko-partijskog društva. Napušten je i samoupravni koncept u razvoju kulture. U 1990. godini je donešena odluka da se ukinu SIZ-ovi u oblasti kulture i da se oni transformišu u državne fondove, što je definisano u novom Zakonu.¹⁶⁹ Time je ukinuto

¹⁶⁶ „Model koji oslobađa“, *Pobjeda*, 5. X 1989, str. 10.

¹⁶⁷ „Nema zadatih granica“, *Pobjeda*, 23. X 1989, str. 2.

¹⁶⁸ „Iskorak u ¹⁷⁰ Nacrt Zakona o osnivanju fondova i finansiranju obrazovanja, kulture i fizičke kulture, DACG, OROC, RSFK, fascikla 3, 26; 4/1990.

¹⁷¹ Odluka o osnivanju Republičkog fonda za kulturu, DACG, OROC, RSFK, fascikla 3, 31; 3/1990.

samoupravljanje u kulturi, i vraćen je budžetski sistem upravljanja i finansiranja.¹⁷⁰ Poseban Republički fond za kulturu je osnovan 1990. godine.¹⁷¹ Za razliku od prethodnih zakona iz oblasti kulture ovaj nije isticao razvoj crnogorske nacionalne kulture.

Od 1966. do 1989. godine Savez komunista i nadležni republički organi i institucije su uložili ogroman napor i novac u unapređenje crnogorske kulture. Za samo četvrt vijeka više je učinjeno u institucionalnom i kadrovskom razvoju crnogorske kulture nego u čitavoj dotadašnjoj istoriji Crne Gore. Razvijeni su svi vidovi stvaralaštva, stvorene su neophodne institucije i manifestacije, ulagano je u kadrove i uspostavljena je međunarodna saradnja. Kroz kulturnu politiku uspostavljen je primjeren odnos prema crnogorskoj naciji. To je bilo prvi i jedini put u XX vijeku da se planski vodilo računa o crnogorskoj nacionalnoj kulturi, ali je to trajalo svega 20-ak godina. Isticana je posebnost crnogorske nacije i kulture, ali je naglašavana etnička, istorijska i jezička povezanost crnogorske kulture sa svim kulturama u Jugoslaviji i borba protiv svih vidova nacionalizma. U svim programskim dokumentima vodilo se računa i o razvoju kulture svih naroda i narodnosti u Crnoj Gori, a naročito u razvoju kulture albanskog naroda.¹⁷²

¹⁷⁰ Nacrt Zakona o osnivanju fondova i finansiranju obrazovanja, kulture i fizičke kulture, DACG, OROC, RSFK, fascikla 3, 26; 4/1990.

¹⁷¹ Odluka o osnivanju Republičkog fonda za kulturu, DACG, OROC, RSFK, fascikla 3, 31; 3/1990.

¹⁷² Stenografske bilješke sa 24. sjednice CKSK Crne Gore, Titograd, 30. septembar, 1985. godine, str. 6-7, DACG, OSIO-PG, CKSK Crne Gore. Od 1979. godine izlazio je *Koha*, časopis za kulturna i društvena pitanja i istoime-na edicija na albanskom jeziku. Od 1981. godine u *Titogradskoj tribini* jedna strana se štampala na albanskom jeziku, RTV Titograd je imala programe, a

Insistirano je na socijalističkoj komponenti kulture, i pokušano je da se preko SIZ-ova kultura prepusti radničkoj klasi, ali su ova opredjeljenja ostala na nivou proklamacije i utopije. Ipak, ostaje vrijedan pažnje pokušaj da se čitavo stanovništvo Crne Gore preko koncepta samoupravne, socijalističke i masovne kulture izvuče iz zarobljeništa plemenskih okova, kiča, šunda i nacionalizma. Za taj neuspjeh ne snosi odgovornost samo socijalistička vlast, već i većina populacije koja se zadovoljila tradicionalizmom. Najveći nedostatak ove kulturne politike bili su SIZ-ovi i insistiranje na marksističkoj ideologiji, kao jedinom mjerilu u stvaralaštvu, što je stvorilo veliku administraciju i ideološku barijeru za druge kvalitetne sadržaje. Potom, koncept uravnilovke, odnosno brisanja razlike između intelektualnog i manuelnog rada, između masovne i elitne kulture, uticao je na pad kvaliteta u sadržajima i na nasilnu negaciju različitih kulturnih potreba i ukusa. I pored ovih nedostataka, rezultati kulturne politike u ovom periodu zavrjeđuju pozitivnu ocjenu.

Tokom 1989. i 1990. godine nova vlast je, u skladu sa idejnim i nacionalnim opredjeljenjima, odbacila domete prethodne vlasti u promovisanju crnogorskog nacionalnog identiteta. Dvadesetogodišnji naponi na ostvarivanju idejnih ciljeva iz „Platforme o razvoju crnogorske kulture“ iz 1970. godine poništeni su, i nova vlast je usvojila kulturnu politiku čiji je cilj bio približavanje srpskom identitetu. Srušene su ideološke barijere, ali nijesu uspostavljeni kriterijumi u zvaničnoj kulturnoj politici. Proklamovana je sloboda stvaralaštva, ali to nije značilo da će odmah doći do pojave kvalitetnijih sadržaja u odnosu na prethodnu

časopis za iseljenike *Susreti* je objavljivao tekstove na albanskom jeziku. U dijelu Crne Gore u kojem žive Albanci djelovalo je 15 kulturno-umjetničkih društava, postojalo je 11 osnovnih škola sa 40 isturenih odjeljenja i tri srednje škole. Stipendirano je preko 500 studenata albanske nacionalnosti.

kulturu. Naprotiv, proklamovana sloboda je doprinijela da decenijama sputavana plemenska svijest, tradicionalizam i nacionalizam postanu osnove masovne kulture. Dolazila je epoha trubofolka.